

Fig. 1. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the north-east.*

NØRRE SANDAGER KIRKE

SKOVBY HERRED

Nørre Sandager er tidligst nævnt 1385 (»Sandagher«).¹ Herefter optræder landsbyen løbende i kilderne, således også da kirken indirekte omtales første gang i forbindelse med sognepræst Niels Thomsens tilstedeværelse på Skam Herredsting 5. marts 1394.² Som alle herredets øvrige kirker betalte Nørre Sandager 15 mark i landehjælpen 1524–26.³ 1590 var der 18 tiendeydere i sognet, der dengang som nu omfattede de to herregårde Gyldensteen (tidligere kaldet Enggård) og Sandagergård.⁴

Selvom kirken er opført ved Sandagergård (fig. 2) og fremstår som en regulær herregårdskirke, var den i Kroens eje efter reformationen, og da den blev solgt 1696, var det ikke til Sandagergårds, men Gyldensteens ejer, Martin Conrad Biermann von Ehrenschild.⁵ Kirken forblev i Gyldensteens eje frem til overgangen til *selveje* 1. jan. 1924.⁶

Anneksforhold. Nørre Sandager var et selvstændigt sogn frem til i hvert faldt 1496, da kirkens sognepræst

er omtalt dette år.⁷ Det var sandsynligvis som en del af udredningen af kirkernes økonomi efter reformationen 1536, at Nørre Sandager blev gjort til annekskirke til Guldbjerg Kirke (s. 5739). At annekseringen var af relativt ny dato 1570, er indikeret ved, at der endnu på den tid stod en præstegård ved kirken, hvorved sognepræsten altså rådede over to præstegårde, en ved Nørre Sandager og en ved Guldbjerg.⁸ Anneksforholdet varede, indtil Nørre Sandager 1970 blev en del af Grindløse-Klinte-Nørre Sandager Pastorat.

Nørre Sandager Sogn ligger ved Fyns nordkyst. Sognet grænser op mod Skam Herred mod øst og omgives af Ejlby, Melby, Guldbjerg og Bogen-se sogne mod syd og vest. Sognets nordligste del udgøres af Gyldensteen Strand, der blev inddæmet 1871, men genoprettet 2014 ved gennem-

Fig. 2. Kirken med Sandagergård i baggrunden set fra luften, set fra nordøst. Foto Sylvest Jensen 1955. I KB. – *The Church with Sandagergård in the background, seen from the air, seen from north-east.*

brydning af havdiget. Som nævnt ligger kirken ved Sandagergård, mens sognets eneste, større bebyggelse, landsbyen Nørre Esterbølle, ligger cirka 500 m øst for kirken.

Den beskedne *kirkegård* er omtrent kvadratisk med kirken i centrum. Den har bevaret sine gamle skel på alle sider på nær mod øst, hvor en smal stribe jord blev tilføjet 1873.⁹

Hegn. Kirken hegnes på alle sider af et lavt, delvist beplantet kampestensdige, der har hævd tilbage til mindst 1590.⁴ Diget er endvidere nævnt 1631 som værende i dårlig stand.¹⁰

Indgange. Kirkegårdens hovedindgang ligger syd for tårnet og består af fire murede, guldpuksede piller, der bærer hvidmalede stakitlæger af træ (fig. 3). Den svarer til Ore Kirkes vestlige indgang (s. 5695) og må ligesom den være opført under Constance Gyldensteens istandsættelse af kirkerne, altså 1821–22 (jf. s. 5712 og 5790). Lidt øst

for hovedindgangen er der etableret en åbning i diget, der giver adgang til toilet- og graverhuset. †*Kirkeporten* var 1631 i dårlig stand.¹⁰

Beplantning. 1813 blev to tredjedele af kirkegården beplantet, mens resten fortsat manglede at blive beplantet det efterfølgende år.¹¹ Desuden voksede der en del ældre asketræer på kirkegården.

Bygninger. Et kombineret toilet- og graverhus er tegnet af Knud Lehn Petersen 1924 og opført ved parkeringspladsen syd for kirken af gul- og hvidpuksede tegl med valmtag af røde vingetegl. Det blev udvidet ved Ebbe Lehn Petersen 1984, som o. 2003 også tegnede et supplerende redskabsskur. Skuret er opført af brunmalede planker med valmtag af røde vingetegl og placeret vinkelret på toilet- og graverhuset, så det etablerer en lille materialgård mellem bygningerne og det søndre kirkedige.¹² En †*kirkelade* var delvist nedfaldet 1590.⁴

BYGNING

Kirken er formentlig en romansk bygning opført i hele og kløvede marksten, granitkvadre og tegl. Efter opførelsen er den udvidet flere gange i tegl. Bygningshistorien kan fortsat aflæses med nogen sikkerhed. Første ændring var formentlig, at der i senmiddelalderen blevet indbygget hvælv. Senere blev koret nedrevet og erstattet af et nyt, muligvis i tiden o. 1468. I vest er der opført et tårn, mens et nu nedrevet våbenhus med al sandsynlighed kom til ud for kirkens syddør. Efter reformationen er to kapeller blevet tilføjet ved koret; det søndre 1590, det nordre i 1700-tallets midte. Endelig er et våbenhus tilføjet ved tårnet i 1800-tallets begyndelse. Orienteringen er solret.

Den givetvis romanske kirke kan, trods de senere ændringer, fortsat udskilles. Det oprindelige \dagger kor er forsvundet i senmiddelalderen (jf. s. 5779), men skibets længde har været ca. 12 m, hvorfor bygningen har været af beskeden størrelse, som også nabokirkerne i Ore og Guldbjerg. Grundplanen var, som nævnt, med al sandsynlighed den traditionelt romanske.

Materiale og teknik. Bygningen er blevet opført i sammensatte materialer (jf. fig. 7). Den hviler på en skrånket sokkel i granit (jf. s. 5630, fig. 7);

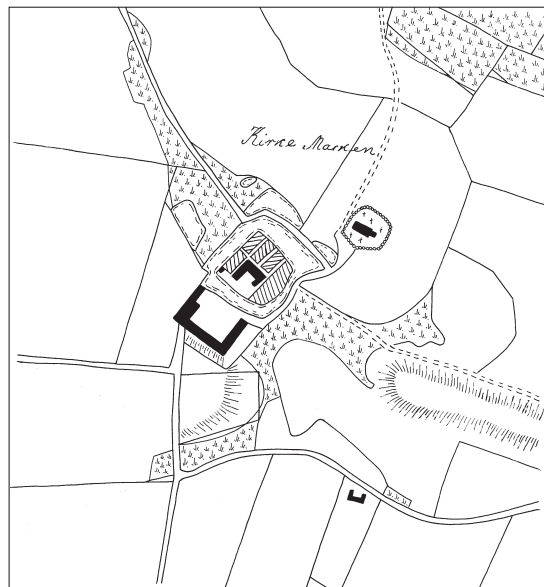

Fig. 4. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Preuert o. 1800. Tegnet af Freerk Oldenburger 2020. – Cadastral map.

nogle få kvadre, der er anbragt på nordsiden af vestforlængelsen, har en indhugget rille og kan stamme fra et nu forsvundet bygningsafsnit med profileret sokkel, sandsynligvis det oprindelige

Fig. 3. Kirkegårdens hovedindgang (s. 5774). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – The main entrance to the churchyard.

kor. Skibets nedre partier, både inde og ude, er bygget i rå og kløvet kamp. Murenes øvre dele er afsluttet i munkesten i munkeskifte. Mod syd dominerer brugen af kamp, mens der er mest tegl på nordsiden. Der indgår også relativt groft udførte kvadre, der lader til oprindeligt at have siddet på bygningens hjørner. Øverst afsluttes langmurene nu af en dobbelt falsgesims i nyere teglsten.

†*Døre.* Kirken er opført med to døre, der har gennembrudt soklen, men begge åbninger er senere blevet blændet. Syddøren var formentlig længst i funktion, idet man må formode, at det var foran denne, at et †våbenhus blev opført i senmiddelalderen (jf. fig. 55). Våbenhuset forsvandt med stor sandsynlighed, kort før et nyt blev rejst ved tårnet, hvorfor syddøren antageligvis er blæn-

det o. 1822 (jf. s. 5780). Selve dørstedet er stort set blevet fjernet, da man senere indsatte et vindue samme sted (jf. s. 5787). Bunden af den blændede døråbning, lukket med marksten, lader sig dog fortsat aflæse i facaden. Norddøren er ligeledes slugt af et nyere vindue, men den lader til at være blændet med munkesten og er derfor sandsynligvis gået ud af brug allerede i senmiddelalderen (jf. fig. 9).

Romanske karmsten. To usædvanlig lange granitkvadre (længde ca. 185 cm), der nu er indsat i våbenhuset (jf. s. 5787), henholdsvis mod vest i sydmuren og mod syd i vestgavlen, må med stor sandsynlighed tolkes som karmsten. Den søndre (fig. 6) prydes på den nu nedadvendte kant af en trekvartsøjle, der i den ene ende har en nærmest

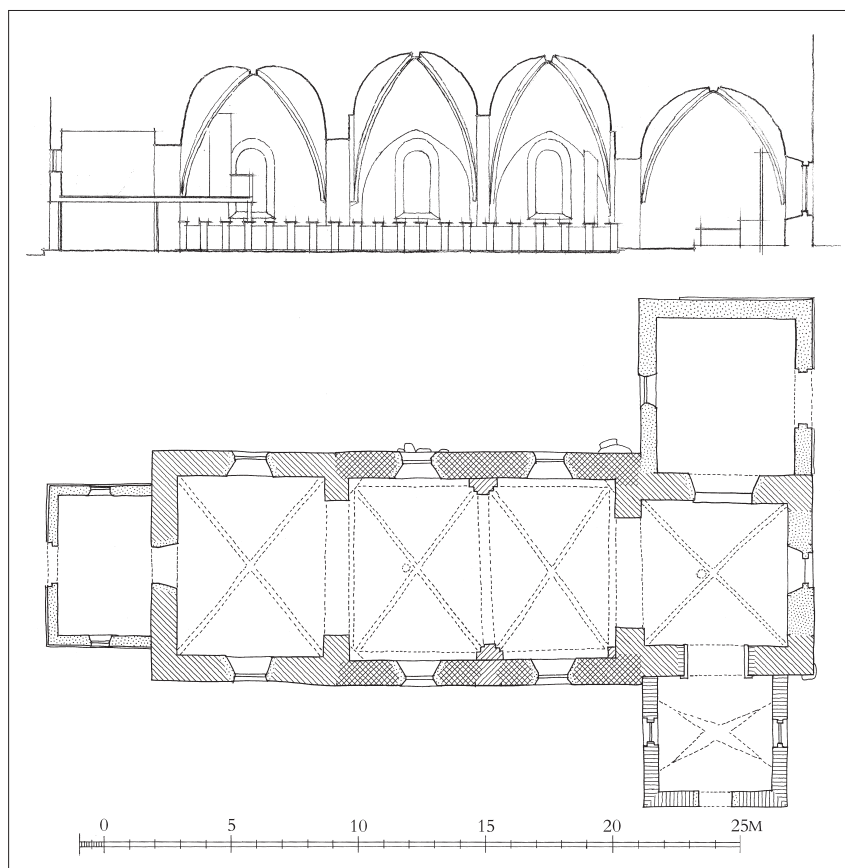

Fig. 5-6. Opmålinger. 1:300. 5. Længdesnit set mod nord. Målt af A. Jacobsen 1938, tegnet af Lehn Petersens Tegnestue 1967. 6. Plan. Målt af Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen 1967, suppleret og tegnet af Martin Wangsgaard Jürgensen 2019. Signaturforklaring s. 11. – Scale drawings. 5. Longitudinal section looking north. Plan. Key on p. 11.

Fig. 7. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the south.*

terningformet base med et forsænket halvcirkulært felt. To tilsvarende ses ved apsisvinduet i Melby Kirke (Skovby Hrd.). Det kan ikke udelukkes at sidstnævnte oprindeligt har været anbragt som kapitæler, hvilket derfor også kan have været tilfældet i Nørre Sandager. I søjlens modsatte

ende er blot bevaret en skaftring, mens resten er borthugget. Karmstenens nu opadvendte kant må have udgjort dørens indvendige anslag. Den vestre sten kan have samme udformning, men i så fald er det indersiden, der vender udad, og en eventuel søjle er skjult i murtykkelsen. Yderligere en

Fig. 8. Romansk karmsten af granit (s. 5776), genanvendt som sokkel under våbenhusets sydmur. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Romanesque jamb of granite, now in the south wall of the porch.*

Fig. 9. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the north.*

kvader i våbenhusets sokkel umiddelbart øst for ovennævnte (jf. fig. 6) udgør tydeligvis et brudstykke af en tilsvarende karmsten med hjørnesøjle. To af karmstenene stammer sandsynligvis fra den sløjfede syddør, der, som nævnt, blev fjernet da det nye våbenhus kom til (jf. s. 5787).

† *Vinduer.* Der er ikke bevaret nogen oprindelige vinduer i skibet, men antydningen af en blændet lysåbning midt på facaden af skibets søndre langmur er med stor sandsynlighed resterne af et lukket, romansk vindue, som blev sløjfet, da skibet fik indbygget hvælv (jf. s. 5778).

I det *indre* er stort set alle detaljer forsvundet. Korbuen og triumfmuren er blevet næsten fuldstændig nedtaget (jf. s. 5779). Ujævnheder i murværket i skibets østre hjørner er dog givetvis spor efter de nedbrudte *†sidealtre*, der som oftest har været placeret her.

Alle de oprindelige *†gavltrekanter* er blevet nedrevet og erstattet med nye i senmiddelalderen.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. I løbet af senmiddelalderen blev der indbygget hvælv i skibet, helt eller delvist opført et nyt kor i øst, og

et tårn blev sluttet til kirken i vest, mens et nu forsvundet *†våbenhus* også blev opført ud for en af skibets to oprindelige døre. Alt i munkesten i munkeskifte.

Hvælv i skibet. Den første store ændring af kirken var formentlig, at der blev udført hvælv i skibet. Der blev indbygget to fag krydshvælv, som hviler på spidse skjoldbuer samt en spids gjordbue. Murpillerne er faldede, mens hjørnepillen i det sydøstre hjørne er udført uden false. I de tre øvrige hjørner løber ribbe og kappe ned på en trompe (jf. fig. 20 og 31). I toppen af det andet fags vestkappe er et sekundært monteringshul, sikkert til en lysekroner, udhugget.

Ny vestgavl. I vest er gavlen blevet nedtaget og nyopført, før tårnet kom til (jf. s. 5780), utvivlsomt i sammenhæng med opførelsen af skibets hvælv. Den nye gavltrekanter blev udført med en fladbuget dør anbragt i et spidsbuet spejl, der har fungeret som adgangsvejen til kirkens lofter. Døren fik man utvivlsomt adgang til via en løs stige. Gavltrekanter er senere blevet indlemmet i tårnets østmur, men døren har fortsat sin oprinde-

lige funktion, blot forbinder den nu kirkens lofter med tårnets mellemstokværk.

Nyt kor. Den næste større ændring ved bygningen var sikkert, at det romanske kor blev helt eller delvist nedrevet og erstattet af et nyt, som næppe i dimensionerne har adskilt sig væsentligt fra forgængeren. Den dendrokronologiske analyse af koret kunne tyde på, at dette arbejde blev udført o. 1468 (jf. s. 5788). Det nye kor er opført over en genanvendt sokkel fra det gamle kor og genbruger også andre byggematerialer. I østfacaden, der nu bedst lader sig undersøge, består de nedre dele primært af hele og kløvede marksten samt genanvendte kvadre, der markerer hjørnerne (fig. 10). Det nye kor har ikke givet kirken karakter af et langhus (jf. fig. 7), og det lader til, at det har sluttet sig skævt til skibet. Det er således øjensynligt rykket ganske langt mod syd, hvorved springet mellem skibet og koret i nord har været ca. 70 cm, mens det i syd kun drejer sig om ca. 20 cm. Korets præcise udseende

lader sig imidlertid nu kun vanskeligt belyse med sikkerhed, idet bygningen er flankeret af to yngre kapeller (jf. s. 5781 og 5786). Langmurenes øvre afslutning er stort set forsvundet, men en stump af sydsidens gesims kan fortsat ses, hvoraf det fremgår, at muren har været afsluttet af en dobbelt falsgesims over to savnitsskifter.

I det indre dækkes koret af et samtidigt krydshvælv, der hviler på forlæg i murene. Der er ikke bevaret spor efter oprindelige vinduer, fordi store dele af koret er blevet gennembrudt af sekundære åbninger.

Mod øst rejser det nye kor sig med en blændingsgavl, der øverst afsluttes af en aftrappet pinnakel i nyere tegl (jf. fig. 10). Hvis denne er en replik af en senmiddelalderlig forgænger, må man formode, at tilsvarende også har markeret gavltrekantens nedre hjørne. Blændingsudmykningen hæver sig fra to savskifter, der markerer gavlfoden. Herover dominerer tre højblændinger, som alle øverst afsluttes tvedelt med to fladbuede

Fig. 10. Kirken set fra øst (s. 5779). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the east.*

stik, adskilt af en lille konsol. En båndblænding er anbragt over de tvedelte blændinger. Øverst afsluttes gavlspidsen af tre mindre, fladbuede blændinger; to nederst og en enkelt over disse. Alle de større blændinger flankeres af symmetrisk anbragte småblændinger, ligearmede kors, cirkelslag, fladbuer og aftrappede romber.

Samtidig med korets opførelse blev den gamle triumfmur stort set nedtaget og genopført med en bred, rundbuet *korbu*, som senere er blevet hårdt oppudset eller skalmuret (jf. ndf. og fig. 20). Over hvælvene blev der samtidig med den nye triumfinur også opført en *ny gavltrekan*t på skibets østende (fig. 11), muret med skarprykkede fuger. Denne blev noget overraskende udført med en vestvendt blændingsudsmykning, som formentlig altid har været dækket af skibets tag og dermed aldrig synlig udefra. Gavlungsmykningen er komponeret som to spidsbuede højblændinger, flankeret af en mindre, spidsbuet blænding i hver side. Alle fire blændinger står med pudset bund. Over taget afsluttes gavlen, som korets gavltrekan, med en aftrappet pinakel i nyere tegl.

Det relativt lave *tårn* i vest er i tre stokværk, hvoraf klokkerne hænger i det øvre (jf. fig. 9). Det dækkes af et sadeltag med gavle i øst og vest. Grundplanen er omtrent kvadratisk, og østmuren delvist bygget ind over skibet, hvorved en del af skibets vestgavl er forsvundet. Tårnets munkestensmure er opført over en blanding af genanvendte sokkelsten fra skibets vestende samt hele og kløvede kampesten. I de øvre stokværker står bagmurene med åbne stilladshuller.

Tårnrummet har været forbundet med kirken gennem en nu ommuret *†arkade* (jf. s. 5787), der at dømme efter de bevarede ansatser til stikket i syd og nordsiden af skibets vestmur har været udformet med en lav spidsbue. I det indre dækkes tårnrummet af et samtidigt indbygget krydshvælv, hvis vederlag i væggene er smykket med et let fremspringende bryn. Ribberne mødes øverst i en lille, kvadratisk slutsten. Der er ikke bevaret nogen oprindelige vinduer i tårnrummet.

Adgangen til øvre stokværk sker via en fyrretræstrappe i våbenhuset (jf. s. 5787) og en rektangulær dør brudt ind gennem tårnets vestfacade. Oprindeligt har en tømret *†fritrapp*e på tårnets

sydside givet adgang til mellemstokværket. Adgangen er sket gennem en nu blændet, fladbuet *†dør* (jf. fig. 12), der har åbnet direkte ind på oversiden af tårnrummets hvælv, hvorfra en stige sikkert har ført videre op i tårnet.

Det lave mellemstokværk har ikke noget selvstændigt bjælkelag og står nu uoplyst, men har fra opførelsen været udstyret med et fladbuet *†vindue* i syd og nord (jf. fig. 12). Begge er nu blændede med teglsten, der nærmer sig et normalformat, hvilket sikkert er sket som led i kirkens istandsættelse 1822 (jf. s. 5788).

Klokkestokværket åbner sig med to glamhuller mod hvert verdenshjørne; de to østvendte åbninger er dog nu blevet blændet med tegl i normalformat. De fladbuede glamhuller er falsede både ude og inde.

Mod syd og nord afsluttes murkronen af en dobbelt falsgesims. Mod øst og vest hæver tårnet sig med blændingssmykkede gavltrekanter, kronet af 11 kamtakker. Gavltrekanternes blændingsdekorationer er næsten identiske, men adskiller sig ved små variationer (jf. fig. 13). Begge gavle hæver sig således over savskifter, i øst ét, i vest to. Fælles for begge er også en centralt placeret, ligearmet korsblænding med aftrappede ender. Mod øst flankeres korset af to kvarte cirkelslag, imod vest af fire aftrappede romber. På begge gavle omgives hovedmotivet af småblændinger i forskellig udformning. Både øst- og vestgavlen står med to fladbuede glamhuller, der i facaden er anbragt i et spidsbuet spejl.

Et *†våbenhus* optræder på skitsen af kirken, udført 1590, i biskop Jacob Madsens visitatsbog (jf. fig. 55). Våbenhuset omtales ikke i biskoppens notater, og dets udseende eller datering kendes ikke, selvom det sandsynligvis har drejet sig om et senmiddelalderligt byggeri. Dets placering ved kirken kendes heller ikke, om end det givetvis var bygget ud for syddøren, der er den mest oplagte i forhold til sognet og kirkegården. 1721 manglede våbenhuset et loft, og det nævnes sidste gang i kilderne 1817, hvor kirkesynet ønskede et vindue i våbenhuset, som ellers ikke havde nogen mangler.¹³ Det er formentlig blevet nedrevet få år efter, da indgangen blev henlagt til tårnets vestside (jf. s. 5787).

Fig. 11. Blænding på vestsiden af skibets østgavl (s. 5780). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The west side of the nave's east gable.*

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. Kirkens forandring er fortsat efter reformationen, hvor der 1590 blev tilføjet et kapel ved korets sydside og endnu et kapel i midten af 1700-tallet, placeret ved korets nordside. Endelig blev det formodentlig senmiddelalderlige våbenhus nedrevet og et nyt opført ved tårnets vestside. Hertil kom

mer to ændringer af korgavlens vinduer samt udførelsen af store vinduer i skibet og tårnrummet.

Sydkapel. Et kapel, bekostet af Jørgen Qvit-zow, er 1590 sluttet til korets sydside (jf. s. 5779). Tilbygningen er ikke indtegnet på biskop Jacob Madsens skitse af kirken (jf. fig. 55), udført o. 4. marts dette år, og byggeriet er formentlig ble-

Fig. 12. Blændet dør og vindue i sydsiden af tårnets mellemstokværk (s. 5780). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bricked-up door and window on the south side of the tower's middle floor.*

vet påbegyndt kort efter Birgitte Rønnows død samme år.⁴

Bygningen, der er opført i munkesten lagt i polsk forbandt, er rejst uden synlig sokkel (fig. 14). Øverst afsluttes langmurene nu af en rigt profileret gesims, som muligvis er en fornyelse. I syd åbner en nyere, kurvehanksbuet døråbning

ind til kapellets indre. Et ude og inde falset, kurvehanksbuet vindue med hvidmalede trærammer i øst og vest giver lys til rummet. Oprindeligt var der også et tilsvarende \uparrow vindue i sydgavlen. Dette blev blændet, da døren blev indsat, men vinduets øverste del står fortsat som indre murblænding, og stikket spores ligeledes fortsat i facaden.

Fig. 13. Tårn (s. 5780) og våbenhus (s. 5787) set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Tower and porch seen from the west.*

Indvendig dækkes kapellet af to krydsede tøndehvælv, hvis grater danner et stjernemotiv (fig. 15). Hvælvet hviler på usædvanligt kraftige skjoldbuer. Rummet står i forbindelse med koret gennem en rundbuet arkade, hvis vederlag er markeret med et profileret kragbånd, der strækker sig et kort stykke ind over væggen inde i kapellet. Noget tilsvarende har sikkert også været tilfældet i korrummet, men her blev kragbåndet antageligvis hugget bort, da man blandede arka-

den (jf. s. 5788). Åbningen ind til kapellet blev genetableret 1997, da arkitekt Ebbe Lehn Petersen renoverede koret og tegnede den skærmliggende væg af glas og støbejern, der nu adskiller kapellet fra resten af kirken.¹⁴

I det ydre hæver gavltrekannten sig mod syd med to cordongesimser, der i profil ligner den indvendige arkades kragbånd. Mellem de to gesimser er der indsat en elegant, en smule nedbrudt mindetavle i rød sandsten med en indskrift i versaler (fig. 16).

Fig. 14. Sydkapellets sydgavl (s. 5781). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The south gable of the south chapel.*

I hovedfeltet læses: »Deo vni et trino·memoriae Henningii Qvitzovii de Santager·Georg(ii) f(ili) et Birgittæ [R]ønnoviæ·Eileri de Hvitkeld·f(ilia) sacellvm svprem(vm) mvn(vs) liberi·proc[v]rante Georgio Qvitzovio de Santager Filiar(vm)·max(im) o extr(vi) c(vravervnt) [M] D X C« (Til den treenige Gud, til minde om Henning Jørgensen Qvitsow til Sandager og Birgitte Rønnow, datter af Eiler til Hvidkilde, lod børnene kapellet bygge som en sidste ære, besørget af den ældste af søn-

erne, Jørgen Qvitsow til Sandager, 1590). Tekstfeltet støttes af to stejlede griffer og sidder under de hjelmprydede våbener for slægterne Lange, Qvitzow og Rønnow. Herover løber et skriftbånd med ordlyden: »Ide·d(efvncta)·Thomæ Lange de Løgtved f(ilia) vx(or) I H(enningii) Q(vitsovii)/ Birgit Eiler Rønno(vii)·de Hvitkeld·f(ilia) vx(or) II« (Afdøde Ide, datter af Thomas Lange til Løjtved, første hustru – Henning Qvitsow –/ Birgit, datter af Eiler Rønnow til Hvidkilde, anden hu-

Fig. 15. Sydkapellets indre set mod syd (s. 5784). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The interior of the south chapel looking south.*

Fig. 16. Tekststavle med giverindskrift på sydkappelts facade (s. 5784). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Text plaque with donor's inscription on the façade of the south chapel.*

stru), der flankeres af allegoriske repræsentationer af universet, i form af to siddende, lettere fragmentariske kvinder, der henholdsvis holder solen og månen i den ene hånd og har haft en stjerne i den anden. Gavlens top, over den øvre cordongesims, er blevet delvist skalmuret og fornyet i små sten (jf. s. 5787).

En glug over den øverste murgesims giver lys til loftet. Oprindeligt var gluggen udformet som kurvehanksbuet åbning, men efter gavlens renovering blev den reduceret i størrelse og i facaden udformet som den nu eksisterende, ovale åbning, mens gluggen står med sin oprindelige form i bagmuren som niche.

†*Østvinduer.* Koret er blevet udstyret med to østvinduer, der nu er blændede, men som svagt kan erkendes i korets facade (jf. fig. 10). Deres præcise udformning er ikke mulig at afgøre længere, men de omtrentlige dimensioner, placering og muligvis kurvehanksbuede stik antyder, at de ikke har været middelalderlige. Det er derfor sandsynligt, at vinduerne er kommet til, fordi ka-

pellet mod syd blev opført 1590 (jf. s. 5781) og dermed ændrede lysindfaldet i korafsnittet.

Nordkapel. Tilbygningen ved korets nordside er opført som gravkapel på bekostning af Jean Henri Huguetan og Maurice Margarethe d'Odyck o. 1750 (jf. s. 5808). Bygningen, rejst i mindre tegl, der nærmer sig et normalt format lagt i polsk forbandt, hviler på en i tegl muret, let fremspringende sokkel (jf. fig. 9). Det udvendige udtryk domineres i høj grad af den ganske kraftige, profilerede cordongesims, der er tækket med vingetegl. Oprindeligt stod kapellet i forbindelse med koret gennem en bred, rundbuet *†*arkade, lukket med et imponant gitterværk (jf. s. 5808), men åbningen er nu blændet. På korsiden er væggen pudset, og de fleste spor af åbningen er borte, men i kapellet står den lukkede arkade som en niche (jf. fig. 46).

Kapellets indre (jf. fig. 46) er dækket af et fladt, pyntet gipsloft og oplyses af et rundbuet vindue i vest, som sandsynligvis er oprindeligt. En sekundær, lettere kurvehanksbuet port i østfacaden, gi-

vetvis brudt da arkaden ind til koret blev lukket, åbner nu ind til rummet.

Mod nord, over cordongesimsen, hæver kapellets glatte gavltrekan sig. Den eneste udsmykning er en oval glug, omsluttet af et prydkifte, der giver lys til loftet.

Da nordkapellet opførtes, blev *sydkapellets gavlspids* tilsyneladende samtidig delvist skalmuret og fornyet (jf. s. 5782). Gavlen blev således udstyret med en glug, tilsvarende den i nordkapellets gavl, uden tvivl for at skabe samhørighed de to bygningsafsnit imellem (jf. fig. 14).

Moderniseringen 1822. Grevinde Constance Gyldesteen gennemførte dette år en omfattende renowering af bygningen, som sandsynligvis berørte alle dele af kirken og resulterede i flere markante ændringer.¹⁵

Nyt østvindue. Renoveringen af kirken medførte, at korets to vinduer i øst blev blændet (jf. s. 5786) og erstattet af et enkelt, større vindue, udført falsat og med fladbuet stik (jf. fig. 10). I dette vindue blev et stort *†glasmaleri* indsat (jf. s. 5789).

I det indre blev *kor- og tårnbuen* henholdsvis kraftigt oppudset og ommuret, således at deres udseende blev harmoniseret til det nu næsten rundbuede udseende med et karakteristisk lille knæk i vederlagshøjde (jf. fig. 20 og 31).

Nyt våbenhus. På samme tid, 1822, blev det gamle *†våbenhus* formentlig nedrevet og et nyt opført ved tårnets vestgavl (jf. fig. 13). Det nye våbenhus er bygget i teglsten af normalformat

over en sokkel af små granitkvadre (jf. dog s. 5776). I syd og nord afsluttes langmurene med en dobbeltfalsat gesims. Indgangsdøren i vest er pynteligt udformet ved at været indsat i en rundbuet murblænding, der over døren rummer et profileret felt, dækket af en let fremspringende gesims. Øverst i murblændingen er et rundbuet vindue, der giver lys til våbenhusets loft.

Det fladloftede indre får lys fra syd og nord af et rundbuet vindue med hvidmalet træramme. Samtidig med våbenhusets opførelse blev der brudt en rektangulær dør i tårnets vestmur, der nu fungerer som adgangsvej til kirken. En spinkel trætrappe i fyr fører, som tidligere nævnt, op til våbenhusets loft, hvor der er blevet brudt en dør ind til orgelpulpituret (jf. s. 5802). Fra loftet fører trappen videre op til tagrummet, hvor en rektangulær dør åbner ind til tårnets mellemstokværk (jf. s. 5780).

Mod vest rejser våbenhuset sig med en spidsgavl, hvis eneste ornament er en tandsnitsfrise under en let fremspringende falsmarkering af gavlkonturen. Kirkens store *vinduer* er utvivlsomt kommet til under samme istandsættelse på foranledning af grevinden (jf. fig. 7). Seks store, rundbuede vinduer, tre i begge langsider, er således blevet udhugget og står nu med hvidmalede, nygotiske trærammer, som næppe er de oprindelige. I udformning taler vinduerne sammen med våbenhusets dør (jf. fig. 13), og det kan overvejes, om de har fundet inspiration i nordkapellets vestvindue, eller om dette vindue er samtidig med de

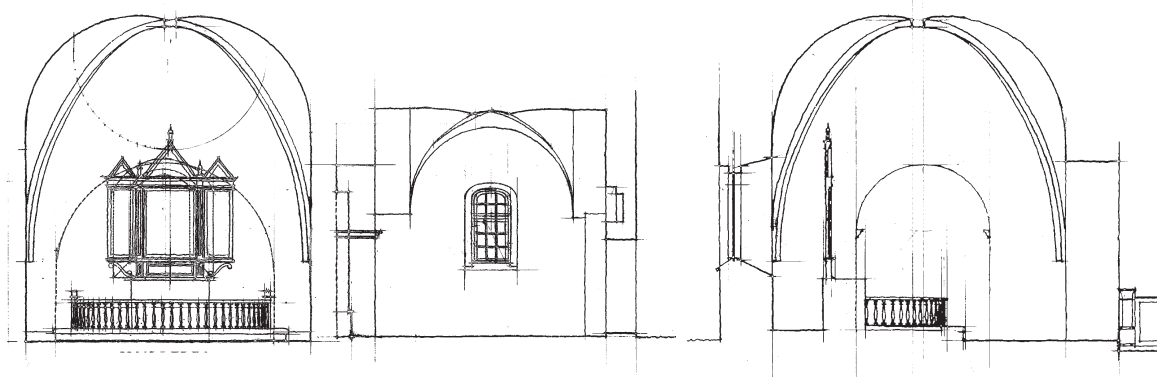

Fig. 17a-b. Opmålinger. 1:150. Målt og tegnet af Ebbe Lehn Petersen 1996. a. Snit i kor og sydkapel set mod øst. b. Snit i kor set mod syd. – Scale drawings. a. Section through the chancel and the south chapel looking east. b. Section through the chancel looking south..

øvrige, hvilket ikke umiddelbart lader til at være tilfældet, da det fremstår oprindeligt.

†*Sakristi*. En del af sydkapellet fungerede i en periode som sakristi. Dette indebærer, at arkaden mellem koret og kapellet blev lukket og en mindre dør etableret i lukkemuren. Kapellets østvindue blev endvidere udvidet og omdannet til en dør. Inde i kapellet blev en skillevæg opført, således at et mindre, omtrent kvadratisk areal blev udskilt fra kapellets rum, forbundet gennem de nye døre i lukkemuren ind til kirken og døren i østmuren. Det var her sakristiet blev etableret, mens den øvrige del af kapellet bibeholdt sin hidtidige funktion. Hvornår dette blev udført, er uklart. Sakristiet omtales 1879, da man ønskede den udvendige dør nymalet.⁹ Ændringen er dermed ældre end dette, og man kan formode, at den kan føres tilbage til Constance Gyldensteens renovering af kirken, uden at dette dog lader sig dokumentere i kilderne. Sakristiet optræder endnu 1947 på en plan over kirken, men lader til at være blevet afviklet relativt hurtigt efter dette, hvor den indre skillevæg blev nedbrudt og østvinduet ført tilbage til dets oprindelige udseende.¹⁶

Kirken har løbende gennemgået istandsættelser, men de ældre, skriftlige vidnesbyrd om disse arbejder er sparsomme. Den ældste oplysning om kirkens tilstand er, at tag og tagværk 1631 blev beskrevet som skrøbeligt og gammelt.¹⁰ De næste oplysninger knytter sig alle til grevinde Constance Gyldensteens renovering af bygningen 1822, der 1824 meldtes endegyldigt afsluttet, og bygningen kunne beskrives som værende i særdeles god stand.¹⁷ 1895 omtales bygningen som 'tarveligt' (dvs. simpelt) holdt indvendig, men i dårlig forfatning udvendig.¹⁸ Dog er der først efterretninger om et større arbejde på kirken 1947, hvor det lader til, at navnlig tagene blev istandsat.¹⁹ Den seneste, omfattende istandsættelse af hele bygningen blev gennemført 1980-81 under ledelse af arkitekt Ebbe Lehn Petersen, Odense.¹⁴

Gulve. I koret, der hæver sig med et trin over resten af kirken, udført i gule teglsten, ligger der fliser af Ølandssten. Gulvene i skibet, tårnrummet og våbenhuset dækkes af gule teglsten i tværgående bånd. I sydkapellet ligger der ligeledes gule teglsten i tværgående bånd, mens der i nordka-

pellet ligger lyse og mørke brungrå Ølandsfliser i skaktavlsmonster.

†*Gulve*. Den ældste oplysning om kirkens gulve stammer fra 1863 og fortæller, at tegldækningen i skibet var sunket sammen og skulle fornyes.²⁰

Tagværker. Korets fem spærfag er af eg, formentlig senmiddelalderlige og opsat i forbindelse med det nye kors opførelse (jf. s. 5779). Fagene, der hviler i to murremme og på spærsko, er samlet med to lag hanebånd samt svungne krydsbånd (fig. 18), tydeligvis sammensat på grund af deres dekorative virkning, hvilket genfindes i nabokirken i Guldbjerg (jf. s. 5749). De enkelte fag er samlet ved bladning på østsiden og fremstår som en sammenhængende helhed, til trods for at de ikke er nummererede.

Alle de øvrige tagværker er udført i fyr og af nyere dato. I skibet er alle hanebånd dog udført i genanvendte stykker egetræ, som formentlig stammer fra et ældre tagværk over kirken.

En *klokkestol* i et fag, udført i fyrretræ, er opstillet i tårnets klokkestokværk.

Dendrokronologiske undersøgelser. Der er 2019 udtaget boreprøver af egetømmeret over koret.²¹ Prøverne antyder, at tagstolen kan være opsat o. 1468, hvilket i så fald må være tidspunktet for det nye kors opførelse.

Tagbeklædning. Hele kirken dækkes af røde vingetegl, senest gennemgribende istandsat 1983.²²

†*Tagbeklædning*. Den nuværende tagdækning kan følges tilbage til biskop Jacob Madsens visitatsnotater, der 1590 beretter om en tilsvarende situation.⁴ 1894 blev der første gang oplagt glassten i tagene for at give lys til lofterne.⁹

Opvarmning. Bygningen opvarmes af et varmlufts anlæg etableret 1967.²³

†*Opvarmning*. Kirken kunne uden tvivl opvarmes fra 1883, hvor sognets beboere havde fået samlet penge nok sammen til at få en trækkelovn opstillet i skibets nordøstlige hjørne med skorstensudtræk i skibets østre gavlspejds.⁹ 1923 oplyses det, at der var blevet indkøbt en ny trækkelovn til kirken.⁹

Kirken står hvidkalket ude og inde, men har dog sokkelpartiet sværtet i det ydre. Våbenhusets træloft er hvidmalet, det samme gælder, som nævnt, nordkapellets gipsloft.

Fig. 18. Korets tagværk (s. 5788). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The roof structure of the chancel.*

Der ligger en belægning af perlegrus omkring hele bygningen. Et nu sløjftet \dagger fortov nævnes 1876 ved kirkedøren.²⁰

Glasmaleri, (jf. fig. 21). I korets østvindue (jf. s. 5787) er der indsat et blyindfattet glasmaleri anskaffet 1894 (jf. fig. 20).⁹ Det rent ornamentale

maleri er komponeret som et gult hjulkors med to gule og grønne felter i centrum. Omkring dette er der enklere, sammenvævede og ligeledes gule hjulkors, der tilsammen danner en tæt mosaik, som omkranses af en broget bort i rød, gul og grøn.²⁴

Fig. 19. Indre set mod øst. Foto af ukendt, o. 1910. – The interior looking east.

INVENTAR

Kirkens eneste middelalderlige inventargenstand er klokken fra 1492, der er støbt i Flensburg af Peter Hanssen. Alterstagerne er anskaffet i tiden o. 1575. Herudover omfatter kirkens ældste inventar blot et fontelåg fra 1668, Hamborgguldsmeden Jürgen Richels altersølv samt en døbefont skåret i træ som en figur af Johannes Døberen, alt fra o. 1700; sølvet er skænket af kirkeejer Martin Conrad Biermann von Ehrenschild.

1800-tallet er meget rigt repræsenteret i kirken. Den jernbeslåede pengeblok er anskaffet o. 1800, mens orglet er bygget 1804 af Caspar Worm, Engom; det står stadig med sin oprindelige disposition. Såvel prædikestolen som stolestaderne blev anskaffet som led i den omfattende istandsættelse og nyindretning af kirken, grevinde Constance Gyldensteen lod gennemføre 1822. Begge er karakteristiske for det inventar, der blev anskaffet under grevinde Gyldensteens istandsættelser af de 12 kirker på egnen, hun ejede. Salmenummertavlerne er indkøbt 1837 og suppleret 1868 og 1923.

Af nyere inventar skal nævnes kunstsmed Knud Eibys to lysekroner fra 1950 samt alterbordet og -p-

delsen, der begge blev opstillet som del af Ebbe Lehn Petersens nyindretning af koret 1997-98.

Farvesætning og istandsættelser. Inventaret står i en farvesætning, der præges af Ebbe Lehn Petersens nyindretning af koret 1997-98 med alterbord i guld og rødt samt knæfald med tilsvarende rødt uldbetræk. De øvrige hovedstykker står i en lysegrå bemaling med forgyldte detaljer fra arkitekt Axel Jacobsens hovedrestaurering 1929,²³ der blev opfrisnet 1980 under Ebbe Lehn Petersens istandsættelse af kirken. Eftersom man under hovedistandsættelsen 1929 lod inventarets tidligere farvelag afskrabe, er de primære kilder til inventarets ældre farvesætning de to hovedinventarstykker, der blev fjernet først i 1800-tal og genanvendt i andre af egnens kirker. *Prædikestolen fra 1648, der nu er i Guldbjerg Kirke (s. 5758), synes oprindeligt at have stået i blank eg, før den fik en rødmarmering med blå, hvide og gyldne årer.²⁵ Dette sidstnævnte farvelag svarer fuldstændig til det oprindelige farvelag på *altertavlen fra 1702, der nu er i Særsløv Kirke. Det må derfor lægges til grund, at anskaffelsen af altertavlen 1702 førte til en nymaling af i al fald inventarets to hovedstykker.²⁶

Fig. 20. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The interior looking east.*

Kirkens indretning fra tiårene efter reformationen kendes kun fra biskop Jacob Madsens visitatsbog, hvori det er anført, at den senmiddelalderlige \uparrow skabsaltertavle endnu var i brug, at der var to sæt alterstager, en lille degnestol og en prædikestol på muret sokkel, samt at der var rigelig plads i koret til, at \uparrow døbefonten kunne flyttes fra tårnrummet og derop.

1642 blev degnestolen fornyet, og vigtigere endnu blev en ny \star prædikestol skænket 1648 af ejerne af sognets herregårde, Gyldensteen og Sandagergård. Foruden det nævnte altersølv og formentlig også døbefonten skænkede kirkeejер Martin Conrad Biermann von Ehrenschild 1702 nye \star altertavler til både Nørre Sandager og Guldbjerg kirker (s. 5751). Begge er arbejder af billedskæreren Michael Tuisch.

1822 lod kirkeejер Constance Gyldensteen kirken gennemgå en omfattende istandsættelse og nyindretning, efter cancelliet 1816 havde anmodet hende om at drage omsorg derfor.²⁷ De indledende skridt i denne retning blev dog allerede taget 1809, da grevinden – uden at have fået tilladelse – lod Michael Tuisch' \star altertavle overføre til Særslev Kirke (Skovby Hrd.). \uparrow Alterbordet stod herefter uden prydelser. Som

nævnt førte hovedistandsættelsen 1822 til fornyelse af stolestader og prædikestol, ligesom også \uparrow alterbordet blev udskiftet, der blev opstillet nye \uparrow skrifte- og \uparrow degnestole i koret, og et \uparrow herskabspulpitur blev indrettet på skibets nordvæg. Da istandsættelsen var færdig, blev kirken fremhævet 'som et mønster paa en net og med smag restaureret kirke', når blot ejerinden også indfrie sit løfte om at anskaffe en ny altertavle.¹⁷ Det skete imidlertid ikke, før man opstillede et kors på alterbordet (\uparrow alterprydelse nr. 2) i 1860'erne. På det tidspunkt blev empireinventaret fra 1822-istandsættelsen ikke længere regnet for forbilligt, tværtimod fandt biskop Engelstoft, at særligt de »aldeles moderne Trævinduer og dito Prædikestole ere fatale«.²⁸

Alterbordet (jf. fig. 21) fra 1997 er tegnet af Ebbe Lehn Petersen. Det er en rammekonstruktion af fyr, 180×93 cm, 104 cm højt, beklædt med højrektangulære paneler af MDF og med bordplade af eg. Det står med forgyldte paneler og rød ramme.

Det forhenværende †*alterbord* var et simpelt træbord med fire ben beklædt med et †*alterklæde*.²⁹ Det er formentlig opsat i forbindelse med, at **altertavlen* blev fjernet 1809 (jf. ndf.); hvis ikke må det være sket under hovedstandsættelsen 1822.

†*Alterklæder*. 1) Nævnt 1819, af rødt stof med frynser.¹⁷ 2) Nævnt 1884, da det blev forsynet med et kors af ægte guldbrokade.⁹ 3) 1891, med genbrug af det forrige klædes guldkors.⁹ 4) 1981, vævet af John Becker.³⁰

Alterprydelse (fig. 21), 1998, et forgyldt kors af eg, ca. 310 cm højt, tegnet af Ebbe Lehn Petersen og opstillet bag alterbordet.

**Altertavle*, 1702, tilskrevet Michael Tuisch med et ældre Korsfæstelsesmaleri fra 1676, alt skænket af kirkeejer, etatsråd Martin Conrad Bierman von Ehrenschild.³¹ Den blev fjernet fra kirken 1809 på foranledning af kirkeejer Constance

Gyldensteen, der lod den overføre til Sørslev Kirke (Skovby Hrd.), hvorunder den vil blive beskrevet.³²

†*Alterprydelser*. 1) Nævnt 1590, en senmiddelalderlig skabsaltertavle med fremstilling af Passionen («Tafflen: Christi Lidelse») og med apostlene i skabslågerne. På postamentet var 'tre billeder'; givetvis relieffer.⁴ 2) (Jf. fig. 19) 1860'erne, et kors med trepasformede ender, der blev anskaffet på et tidspunkt mellem biskop Engelstofts visitats 1860 og hans næste besøg i 1868, hvor han i sin visitatsbog tilføjede »nu et Kors paa Alteret«. Det skulle opfyldes 1898.⁹ Korset stod på alterbordet indtil 1927.²³

3) 1936,³³ en arkitektonisk opbygget altertavle, hvis storstykke bestod af et storfelt flankeret af smallere sidefelter, alle tre med egen trekantgavl (jf. fig. 17a). I storfeltet var indsat et **altermaleri*

Fig. 21. Alterpartiet (s. 5792). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The altar area.*

Fig. 22. *Altermaleri, o. 1850 (s. 5793). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar painting, c. 1850.

(fig. 22) forestillende Korsfæstelsen og udført omkring 1800-tallets midte i olie på lærred, 130×93,5 cm. Kristus hænger i næsten lodrette arme, med lukkede øjne og let åben mund. Kristus er placeret helt fremme i billedet og træder dramatisk frem foran den mørke nattehimmel, der flænses af to lyn, idet hans krop er oplyst af en overnaturlig lyskilde. Billedet blev skænket

af komtesse Agnes Louise Krag-Juel-Vind-Frijs og lensgreve Erik Adolph Ernst Bernstorff-Gyldensteen og skal stamme fra førstnævntes barndomshjem, Frijsenborg.³⁴ Det synes at være malet med udgangspunkt i et kobberstik efter Peter Paul Rubens fra 1600-tallets midte.³⁵ Altertavlen blev nedtaget 1997 og maleriet givet tilbage til Gyldensteen.³⁵

Fig. 23. Altersølv. Oblatæske og alterkalk udført o. 1700 af Jürgen Richels, Hamborg, og disk udført 1779 af guldsmed Rasmus Rasmussen Møller, Odense (s. 5794). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar silver, wafer dish and altar chalice made c. 1700 by Jürgen Richels, Hamburg, and paten of 1779 made by goldsmith Rasmus Rasmussen Møller, Odense.*

Alterkalk (jf. fig. 23), udført o. 1700 af guldsmed Jürgen Richels, Hamborg (aktiv 1664-1711), skænket af etatsråd Martin Conrad Bierman von Ehrenschild sammen med den tilhørende *disk samt en oblatæske (jf. ndf.).³⁶ Kalken er 26,5 cm høj, dens fod er udsmykket med en pærestavsprofil, der formidler overgangen fra standkanten til den flade, øvre del af foden; her er stemplet Jürgen Richels mestermærke og Hamborgs bymærke med et »K« under byporten (et gardejnsmærke). Det overdådige skaft er formet som ørneben, der spejler sig om midtknopper udformet som keruber med vinger. Bægrets nedre del er dekoreret med slanke tunger. Under bunden er der indgraveret en sikkerhedsmærkning i versaler.

Den tilhørende *disk er nu en del af Guldbjerg Kirkes altersæt (s. 5755). Altersættet blev tidligere opbevaret i en jernbeslået kasse fra 1700-tallet, 31×23 cm, 21 cm høj. Denne henstår nu på våbenhusloftet.

Alterdisk (jf. fig. 23), udført 1779 af Rasmus Rasmussen Møller, Odense, og skænket af kirkejeerne Johan Henrik Knuth-Knuthenborg og Constance Alexandrine von Cosel. Den måler 15 cm i diameter og har indgraveret ægteparrets hjelmprydede alliancevåben (Knuth og von Cosel). På fanen er desuden indgraveret et hjulkors. Under bunden er der stemplet guldsmedens mestermærke og årstallet »1779«, ligesom der er indgraveret en sikkerhedsmærkning.³⁷ Disken blev oprindeligt udført til Guldbjerg Kirke, hvor den tilhørende kalk endnu er (s. 5755).

Oblatæske (jf. fig. 23), udført o. 1700 af Jürgen Richels, Hamborg, og skænket sammen med altersættet af kirkejeer, etatsråd Martin Conrad Bierman von Ehrenschild. Den cylindriske æske er 9 cm i diameter og 3,5 cm høj. Langs æskens bund løber en perlebort, der gentages ved lågets kant, og på dettes overside er monteret et krucifiks. Indvendig i æsken er guldsmedens mester-

mærke stemplet, mens sikkerhedsmærkningen er indgraveret under æskens bund.

Skummeske, leveret o. 1887 af guldsmed L. R. Rasmussen, Bogense. Skeen er 16,5 cm lang med snoet skaft og perforeret laf. På førstnævntes underside er stemplet »LRR« og med skriveskrift indgraveret »Nr Sandager Kirke«. Skeen svarer til skeerne i Ore og Skovby kirke (s. 5667 og 5721) fra 1887, og den er givetvis samtidig.

Alterkande (fig. 25), udført 1884 hos Arendal Høy og skænket af kirkeejer Johan Hartvig Ernst Bernstorff-Gyldensteen.⁹ Af tin, 28 cm høj, med et skarpleddet korpus og høj hals med hængslet låg. Indgraveret med skriveskrift på korpus: »B. G.« (Bernstorff Gyldensteen). Fabriksmærke under bunden. Tilsvarende kander i Guldbjerg, Ore og Skovby kirker (s. 5667, 5720 og 5756).

†*Alterkander*. 1) Nævnt 1755 som udført af sølv og skænket af tidligere kirkeejer, etatsråd Martin Conrad Bierman von Ehrenschild (jf. altertavle, alterkalk og oblatæske ovf.).³⁶ Det er derfor tænkeligt, at kanden ligesom altersættet og oblatæsken var udført af guldsmed Jürgen Richels, Hamborg.

Fig. 25. Alterkande, 1884, skænket af kirkeejer Johan Hartvig Ernst Bernstorff-Gyldensteen (s. 5795). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar jug, 1892, donated by Johan Hartvig Ernst Bernstorff-Gyldensteen.*

Fig. 24. Alterstager, o. 1575 (s. 5795). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar candlesticks, c. 1575.*

Alterstager (fig. 24), o. 1575. De 50 cm høje stager har en høj profileret fod stillet på tre kugleformede ben, et balusterskaft med skålformet led under et vaseled og en profileret lysskål. Sikkerhedsmærke under bunden. Stagerne er formentlig fra tiden frem mod 1600 og minder om dem i Rudkøbing Kirke fra 1585.³⁸ Det er sandsynligvis det ene af de to sæt alterstager, biskop Jacob Madsen omtaler 1590: »Liusestager 4 Meszing« (†*alterstager*).⁴

†*Messehagler*. 1) Nævnt 1590, da 'messeklæderne' var i dårlig stand.⁴ 2-3) Nævnt 1886, da den gamle messehagel blev udskiftet med en ny af silkeføjel og guldbrokade.⁹

Alterskranke (jf. fig. 21), o. 1822, men ombygget 1877 og 1997.³⁵ Den halvrunde skranke har spinkle, vaseformede balustre, slank håndliste og sekundær hylde til særkalke. De firkantede mæg-

lere er tilføjet ved skrankens ombygning 1877 og udført som stiliserede søjler i skovvirkestil. Skranken fremstår i gråtoner med knæfald polstret med rød uld.

Døbefonte. 1) (Fig. 26), o. 1700, af træ, 96 cm høj. Den er udført som en figur af Johannes Døbereren, der holder sit sivkors og en bog, hvorpå lammet ligger, alt imens han på hovedet bærer en ottekantet kumme med karnisformede sider. Den er sandsynligvis anskaffet kort efter 1696,

Fig. 26. Døbefont (s. 5796), o. 1700. Foto Chr. Axel Jensen o. 1911. – *The font*, c. 1700.

hvor det under synsforretningen blev bemærket, at der ikke er nogen font, men kun et fad, der 'staar i en Krog paa nogle Mursten'.³⁹

Fonten står i en hvid marmorering med blå åretegninger, der formentlig kan henføres til kirkenes istandsættelse 1822. De ældre farvelag blev identificeret ved konserveringen 1973.⁴⁰ Inderst var en kridtgrund, der enten har stået uden overmaling eller har haft en tynd, hvid staffering på figuren, mens kummen var rødbrun og soklen sort. Efterfølgende blev fonten malet med bleg-rød sokkel og kumme, mens figuren havde grå-grøn bemaling og forgyldt hår og kappe; på dette tidspunkt stod soklen i grågrøn, og stafferingen synes altså efterfølgende at være justeret til bleg-rød. Fonten, der senest er sat i stand 1979 og siden 1997 har stået i en beskyttende fyrretræskasse med plexiglasvindue, er således delvist synlig, men utilgængelig for en nærmere undersøgelse. Placeret i ligkapellet.

2) (jf. fig. 31), 1997. Et ottekantet stativ af hvidpigmenterede fyrretræsstave, 97 cm høj, der er udført til at holde dåbsfadet. Opstillet under kor-buen.

†*Døbefont*, nævnt 1590, da biskop Jacob Madson konstaterede, at den antagelig middelalderlige font var opstillet i tårnrummet til trods for, at der var tilstrækkelig plads i koret.⁴

Dåbsfad, 1977, af tin. Det sekskantede fad er 35 cm bredt og har to bæregreb, der skræner let, så de passer under fontelåget (jf. ndf.). Stemplet »NM/ 1977« med henvisning til Nationalmuseet, hvis konserveringsafdeling støbte fadet som en kopi efter et ældre †*dåbsfad*. Sidstnævnte må være udført samtidig med den nye døbefont, o. 1700 (jf. ovf.).³⁵ I NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (o. 1911) er det anført, at fanen bar et meget utydeligt stempel, 'vistnok' forestillende en engel eller tre tårne. Der er formentlig tale om den stående engel, der blev benyttet som kvalitetsstempel sammen med kandestøberens initialer, og som også ses på fontelåget.⁴¹ Disse to tingenstande er givetvis udført af samme, uidentificerede kandestøber (jf. ndf.).

Fontelåg (fig. 27), o. 1700, af tin, sekskantet, 36 cm bredt og 25 cm højt, som afsluttes af en markant knop. Låget er stemplet på undersiden af

Fig. 27. Fontelåg, o. 1700 (s. 5796). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Font lid, 1668.*

kanten med mærkerne for 'engelsk tin', nemlig en stående engel og en kronet, fembladet rose, begge med kandestøberens initialer, »MC«, og sidstnævnte endvidere årstallet »1668« (fig. 28-

29). Dette årstal henviser ikke til udførelsesåret, men til den uidentificerede kandestøbers optagelse i gørtlerlauget.⁴² Låget blev istandsat 1977 af konservator Jens Johansen.⁴¹

Fig. 28-29. Stempler på fontelåget (s. 5796). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Stamps on the font lid.*

Fig. 30. Prædikestol, 1822 (s. 5798). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The pulpit, 1822.*

Dåbskande, o. 1887,⁹ leveret af Bing & Grøndal, København. En sortglaseret porcelænskande, 28 cm høj, med guldkors og forgyldt mundingsrand.

En *servante*, cylindrisk, af tin, 92 cm høj og malet med fyrretræsårdring, er opstillet i ligkapellet nær fonten.

Prædikestol (fig. 30), 1822. Udført i tidens empirestil som en cylindrisk kurv med tandsnitsprofiler, der følger sig om et cirkulært felt. Kurven

Fig. 31. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior looking west.*

Fig. 32. Klingpung, o. 1800 (s. 5802). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Offertory, c. 1800.*

afsluttes forneden af et smalt postament med en udskåret mæanderbort og foroven af dels en frise med indsatte medaljoner, dels en gesims med æggestav og tandsnit. Underbaldakinen er konveks og munder ud i en knop formet som en vindruelase. Opgangen er fornyet 1997, og stolen står i en lysegrå staffering med profiler i guld.

Fig. 33. Pengeblok, o. 1800 (s. 5801). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Money box, c. 1800.*

Prædikestolen blev indrettet under den istandsættelse, kirkeejer Constance Gyldensteen lod gennemføre 1822. Stolen kendes også fra Særslev Kirke (Skovby Hrd.), og dens empirestil er typisk for grevindens istandsættelser af de kirker, Gyldensteen ejede.

**Prædikestol*, 1648. Ifølge præsteindberetningen 1755 havde kirken endnu på dette tidspunkt en prædikestol, der bar årstallet »1640«, men som samtidig skulle være skænket af Martin Conrad Bierman von Ehrenschild,³⁶ Oplysningen er åbenlyst forkert, både fordi etatsråd von Ehrenschild først ejede kirken fra 1696, og fordi stolen med stor sikkerhed er identisk med den 1648-daterede prædikestol, der nu er i Guldbjerg Kirke. Denne stols udskårne våbenskjolde viser, at den blev bekostet i fællesskab af ejerne af de to herregårde i Nørre Sandager Sogn, Gregers Krabbe samt Helveg Rud (ejere af Gyldensteen 1630-55) og Erik Quitzow samt Susanne Juel (ejere af Sandagergård 1640-78), hvilket alt andet lige må betyde, at den blev udført til sognekirken i Nørre Sandager. Det var formentlig under kirkernes istandsættelse 1822, at prædikestolen blev overflyttet fra Nørre Sandager til Guldbjerg. Den er nærmere behandlet under sidstnævnte kirke (s. 5758).⁴³

†*Prædikestol*, nævnt 1590 af biskop Jacob Madsen som anbragt på en muret sokkel i skibets sydøstlige hjørne.⁴

Stolestader (jf. fig. 31), indrettet under hovedistandsættelsen 1822. Gavlene er 114 cm høje og udskåret med en glat pilaster, der fylder næsten hele gavlens bredde. Alle stole har låger. Stolene står i en lysegrå staffering med sparsom brug af

Fig. 34. Caspar Worms orgel, 1804 (s. 5802). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Caspar Worm's organ, 1804.*

forgyldning fra 1929. Tilsvarende stolene kendes fra andre af de kirker, Constance Gyldensteen lod istandsætte o. 1820, herunder Klinte (s. 5551 og fig. 41), Uggerslev (s. 5329), Nørre Højrup (s. 5403) og Grindløse (s. 5606 og fig. 25).

†*Stolestader*, nævnt 1696 som meget forfaldne.³⁹ 1815 kunne fem af stolenes låger ikke lukke og måtte repareres.¹⁷ Der var ifølge inventaret 1819 40 stole i skibet.¹⁷

†*Præste- og degnestole*. 1) Nævnt 1590 af biskop Jacob Madsen, der konstaterede, at kirken havde en lille degnestol, men ingen skriftestol.⁴

2) 1642, en degnestol, der ifølge præsteindberetningen fra 1755 bar årstallet »1642« og indskriften: »Sing Foer« (Syng for) under henvisning til at netop dette var en af degnens pligter.³⁶

3-4) O. 1822, to stole, der var indrettet ved korets syd- og nordvæg, hvorfor de først kan være

indrettet, efter åbningerne ind til de to gravkapper var tilmurede, det vil sige formentlig under kirkeejer Constance Gyldensteens nyindretning af kirken. Fjernet 1938.⁶

Løse stole, o. 1939, seks stole med polstret sæde (orangerød uld) og udskåret ryglæn. Yderligere to stole henstår på orgelpulpituret. En armstol til præsten af samme udformning, men lidt bredere. Opstillet i koret.

Pengeblok (fig. 33), o. 1800, af fyr.⁴⁴ Blokken måler 23×18,5 cm og er 97 cm høj. Foroven afsluttes den af et svunget topstykke med Jesusmonogram, og der er et møntindkast i oversiden. Pengeblokken er sikret med to jernbånd, hvoraf det ene er hængslet og kan låses for frontens låge. Opstillet under triumfbuen.

To *pengebøsser*, o. 1850, ovale, måler 14×8,5 cm og er 14 cm høje; sortmalede. De er opsat ved

Fig. 35. Kirkeskibet »Harry Williams«, (s. 5804). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The votive ship 'Harry Williams'*.

våbenhuset. Tilsvarende pengebøsser er opsat i Skovby og Ore kirker (s. 5676 og 5728).

Klingpung (fig 32), o. 1800 (nævnt 1819),⁴⁵ har et 105 cm langt drejet skaft, pungen måler 12 cm i diameter og er udført af rødt, stærkt falmet fløj med guldtræsser om kanten. Den trængte 1878 til at blive repareret og er senest istandsat 2000.⁴⁶ Opsat på skibets vestvæg under orgelpulpituret.

†*Pengetavle*, nævnt 1755 som prydet med guld og sølv og med afbildning af tiggeren Lazarus og hundene, der slikkede hans sår (Luk. 16,21).³⁶

Herskabspulpitur (jf. fig. 19), o. 1822. Fronten havde et brystværn af svungne balustre under koblede vinduer, alt flankeret af dobbelte pilastre som bar en høj gesims med trekantgavl. Langs pulpiturets underkant løb en mæanderbort svarende til prædikestolens. Pulpituret var opsat på skibets nordvæg med indgang fra kirkegården igennem en åbning i skibets nordvæg.²⁸ Nedrevet 1939.³⁵

Orgel (fig. 34) 1804 med syv stemmer, ét manual. Bygget af C. Worm, Engum.⁴⁷ Disposition

Fig. 36. Klokke, støbt 1492 af Peter Hanssen, Flensborg (s. 5804). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bell, cast in 1492 by Peter Hanssen, Flensburg.*

(C-c³): Gedacht 8 fod, Principal 4 fod, Fløjte 4 fod, Kvint 3 fod, Sexkialter [sic] 2 fag, Mixtur 3 fag. En simmel Staarn (Cymbelstjerne). [Spærre-]Ventil. Opstillet på samtidigt pulpitur, hvilket var inkluderet i kontraktsummen på 500 rdlr., for hvilke der kvitteredes af kirkeejerinde Constance Gyldensteen. Bælgene var placeret i et bælgelhus på et lille pulpitur i 'den anden hvælving' (dvs. i skibets vestfag).⁴⁸ Orglet har siden gennemgået flere ombygninger, og kun enkelte piber og nogle mekaniske dele fra Worms instrument er

endnu bevaret. Således blev der foretaget istandsættelse 1861, og 1878 udskiftedes to registre af J. A. Demant.⁴⁹ Ved denne lejlighed må facadens oprindeligt klingende piber fra Principal 4 fod, som var forsølvet og »indsat til presentation« være blevet udskiftet med attrappiber af træ. Ved synet i 1881 trængte orglet til nye bælg, og i 1883 ønskede man at udskifte yderligere nogle registre samt at forny klaviaturet.⁹ 1923 reparerer orglet for 1.000 kr. Endelig fulgte en større ombygning i 1934 ved Marcussen & Søn, Aabenraa, hvorved

i hvert fald tre registre udskiftedes. 1977 restaureret ved samme. Disposition siden 1934: Gedakt 8', Fugara 8', Principal 4', Fløjte 4', Gemsehorn 2', Sesquialtera 2 fag, Mixtur 4 fag.⁵⁰

Orglet er opsat på et samtidigt *orgelpulpitur*, der bæres af toskanske søjler. Det står i en bemaling fra 1929 af lysegråt med forgyldte profillister.

Salmenummertavler (jf. fig. 20), 1837, og suppleret 1868 samt 1923. Fem tavler, 103×40 cm, til hængenumre. Rektangulær med smal profilramme og svunget topstykke hvorpå en sort medaljon med årstal i hvidt, henholdsvis »1837« (to styk), »1868« (to styk) og »1923« (en enkelt). Yderligere to tavler, hvidmalede, 71×41 cm, med overskrifterne »Altergang« og »Daab« anført i fraktur, er henholdsvis opsat i tårnummet og stillet bag alteret.

Lysekroner. 1-2) (jf. fig. 20), 1950, tegnet af Knud Eibye, Odense. Krone med ni lys, balusterskaf med dekorative spir og kronet af en bevinget løve. På hængeskuglerne er versalindskrifter, henholdsvis »Skænket af Peder Pedersen, Nr. Esterbølle anno 1950«, og »Skænket af Stine Pedersen, Nr. Esterbølle anno 1950«.⁶ Opsat i skibet. 3) 1997, en ringkrone med 2×12 nedhængende lys er ophængt i koret.

Kirkeskib (fig. 35), 1900-tallets første halvdel, en brig med navnet »Harry Williams«, skænket 1981 af kaptajn Emil Victor Schau Lassen, Herlufmagle.⁵¹ Skibet er 100 cm langt og sortmalet med grønt skrog. Skibet blev erhvervet af giveren o. 1944 fra en københavnsk antikvitethandler og er nu ophængt i jordbuen mellem skibets første og andet fag.

Klokke (fig. 36), støbt 1492 af Peter Hanssen, Flensborg, 105 cm i diameter. Om halsen løber en minuskelindskrift: »anno domini millesimo quadri(n)gentesimo nonagesimo secvndo Hans Nelsen he(l)p gesvs nassarensvs rex ivdeo(r)vm Maria Annens Iensen amen« (I det Herrens år 1492, Hans Nielsen, hjælp, Jesus af Nazaret, jødernes konge, Maria, Anders Jensen, Amen). På klokkelegemet er et relief af den korsfæstede Kristus (uden kors) iført et lændeklæde (fig. 37). Peter Hanssen har udført 40 klokker til kirker i Jylland og på Fyn.⁵² 1873 beklagedes det, at klokken var vanskelig at ringe, og som følge deraf blev klokkeloftet ombygget. Den var imidlertid fortsat

Fig. 37. Korsfæstelsesrelief på klokken, 1492 (s. 5804). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The Crucifixion relief on the bell, 1492.*

svær at ringe med og så tung, at den fik tårnet til at ryste. Derfor ønskede man 1882 at ombytte den med en mindre, men besluttede året efter at beholde klokken og i stedet forny klokkestolen med en mere forsvarlig konstruktion.⁹ Ringe-positionen ændredes 1996.³⁵ Ophængt i tårnets klokkestokværk i en vuggebom.

En *†klokke* skal ifølge præsteindberetningen 1755 være skænket 1598 af Sandagergårds ejere, Henning Jørgensen Qvitzow og Birgitte Rønnows børn (jf. også *†gravkapel* s. 5810).⁵³ Den er ikke nærmere beskrevet, og det skal endvidere bemærkes, at præsteindberetningen omtaler kirkens klokke i ental, hvorfor det burde henvises til ovennævnte. Ikke desto mindre omtaler inventarierne fra perioden 1814-19 konsekvent to klokker, og først i sidstnævnte er dette rettet til én.¹⁷ Har Qvitzowerne altså skænket en klokke til kirken, må den formodes afhændet kort efter 1819 og derfor givetvis som en del af Constance Gyldensteens hovedstandsættelse af kirken.

GRAVMINDER

Kirken er ganske rig på antikvariske gravminder, hvoraf det ældste er en romansk gravsten (nr. 1), der er indmuret i sydkapellet. Flere af gravminderne har relation til sognets to herregårde, Gyldensteen og Sandagergård. Det gælder den gravsten (nr. 3), Jørgen Qvitzow og Eline Gøye lod den såkaldte »Odense-skulptør« udføre 1544 samt Jesper Daa til Gyldensteens gravsten (nr. 4) fra 1562. Desuden havde ejere af begge herregårde gravkapper i kirken, hvoraf Jean Henri Huguetan d'Odyck og hustru Maurice Margarethe d'Odycks gravkapel endnu eksisterer, mens Sandagergårds gravkapel fra o. 1590 blev nedlagt i tidsrummet 1806-12, hvorefter bygningen blev omdannet til ligkapel. Gravkapellet er derfor nu blot markeret i kirken ved den mindetavle, Jørgen Qvitzow til Sandagergård 1596 lod sætte over sine forældre, Henning Qvitzow og Birgitte Rønnow.⁸¹ På kirkegården er der endvidere en familiebegrovelse for slægten Bernstorff-Gyldensteen og et monument over krigere, der døde på herregårdens lazaret under krigen 1864. Endvidere er der bevaret tre støbejernskors og et monument af træ fra midten af 1800-tallet.

Gravsten. 1) (Fig. 38), romansk, af granit, 91×29 cm, med et processionskors i relief.⁵⁴ Indmuret i sydkapellets sydmur.

2) (Fig. 39), o. 1525/26, over Niels Ludvigsen Rosenkrantz til Palsgård og Sostrup, (†1525/26).⁵⁵

Gullig kalksten, 126×64 cm. Våbensten med store, hjelmprydede våbener for Rosenkrantz og Hak. Randskrift i majuskler: »Nels Lodewics/ (...) lot gor m(i)r... an/ia...«. Indskriften afbrydes af hjørnemedaljoner med evangelistsymboler; foroven for Mattæus og Johannes, forned for Lukas og Markus. Niels Ludvigsen Rosenkrantz har ikke forbindelse til hverken Sandagergård eller sognet, og stenen synes først sekundært at være kommet til Nørre Sandager Kirke. Den lå således i 1800-tallet 'på en bondes grav'.⁵⁶ Opsat på en støbt sokkel langs våbenhusets vestvæg.

3) (Fig. 40), o. 1544, over Jørgen Qvitzow, †4. juli 1544, og hustru Eline Gøye [redacted]; tilskrevet »Odense-skulptøren«.⁵⁷

Kalksten, 170×91 cm. Personalialia er anført med versaler i 11 forsænkede bånd i et centralt skriffelt med rundbuet topstykke: »Vnder thenne sten/ hviller erlig velbird(ig)/ mandt Jørgen Qvit-/ zow aff Sandager/ Gaard Danmarkis/ riigis canc(...)eler/ hvilken som døde/ thend fierde

dag/ jvlii aar 1544/ och hans hvstrv/ frv Eline Gøiie [redacted]«. I hjørnerne er der medaljoner med afdødes våben, foroven for Jørgen Qvitzow (Qvitzow og Bølle), forned for Eline Gøye (Gøye og Bille; sidstnævnte nu ødelagt). Langs stenens sider løber smalle ornamentborte, og mellem de øvre hjørnemedaljoner er hugget et relief af en vase. Stenen lå 1755 foran alterbordet, men blev formentlig flyttet ved kirken istandsættelse 1822 til våbenhuset, hvor den tjente som trædesten ind til skibet indtil 1883, da den blev anbragt på sin nuværende plads ved våbenhusets sydvæg.²⁹ Stenen er af Chr. Axel Jensen tilskrevet den såkaldte »Odense-skulptør«, der bragte tradi-

Fig. 38. Romansk gravsten (nr. 1) (s. 5805). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Romanesque gravestone (no. 1).*

Fig. 39. Gravsten nr. 2, over Niels Ludvigsen Rosenkrantz, o. 1525-26 (s. 5805). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Gravestone no. 2 for Niels Ludvigsen Rosenkrantz, c. 1525-26.

tionen fra Morten Bussert til Fyn.⁵⁸ Forbindelsen til denne stenhugger ses navnlig i våbenskjoldenes udformning og placering samt i kandelaberornamenterne langs stenens sider.

4) (Fig. 41-42) 1562, over Jesper Daa, †palme-søndag (22. marts) 1562.

Grå kalksten, oprindeligt 238 cm lang. Nu er kun bevaret tre brudstykker, der tilsammen udgør stenens to langsider, men den kendes i sin helhed fra Søren Abildgaards tegning (fig. 43). Stenen havde et centralt arkadefelt, hvori afdøde var portrætteret iført rustning og støttende et sværd med begge hænder, mens albuerne strittede ud fra kroppen. I arkadens svikler stod englefigurer, og frisefeltet derover rummede fire våbener. Då, Gyldenstjerne, Rantzau og Skinkel; af disse er blot først- og sidstnævnte bevarede. Randens indskrift i relieffraktur lyder: »[Her ligger] begrave(t) erlig oc welbyrdig ma(n)d Jesper Daa (...) [gaard som] døde palme søndag der kloke war thii mdlxii«. På arkadefeltets bevarede, smalle pilastre står med reliefversaler henholdsvis: »O Got din bin ick« og »Lewendick vnde do...«. Stenen lå indtil i hvert fald 1755 i koret,³⁶ men var 1883 brækket i tre

Fig. 40. Gravsten nr. 3, over Jørgen Qvitzow og Eline Gøye, o. 1544 (s. 5805). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Gravestone no. 3 for Jørgen Qvitzow and Eline Gøye, c. 1544.

Fig. 41-42. Gravsten nr. 4, 1562, over Jesper Daa (s. 5806). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Gravestone no. 4, 1562, for Jesper Daa.

stykker, der henlå rundt omkring på kirkegården. De tre dele blev da opstillet ved materialhusets sydvæg.⁹ I det tidlige 1900-tal var de flyttet til nordkapellet,²⁹ men er nu opstillet i ligkapellet. Chr. Axel Jensen placerede stenen i den såkaldte »Bogense-gruppe« samme med blandt andet Elisabeth Svaves gravsten fra o. 1557 i Skovby Kirke (s. 5684) og flere sten i Bogense Kirke (s. 2183).⁵⁹

5) (Fig. 44), 1645, over (Karl) Nielsen (Kock), født i Jylland.⁶⁰ Kalksten, 51×51 cm, afbrudt for-neden. Personalìa i fordybde, nu meget afslidte versaler. I hjørnerne er der medaljoner med evangelistsymboler, hvoraf de øvre for Mattæus og Lukas er bevarede. Stenen har i hvert fald siden 1900-tallets midte ligget i våbenhuset som trædesten ved hovedindgangen.

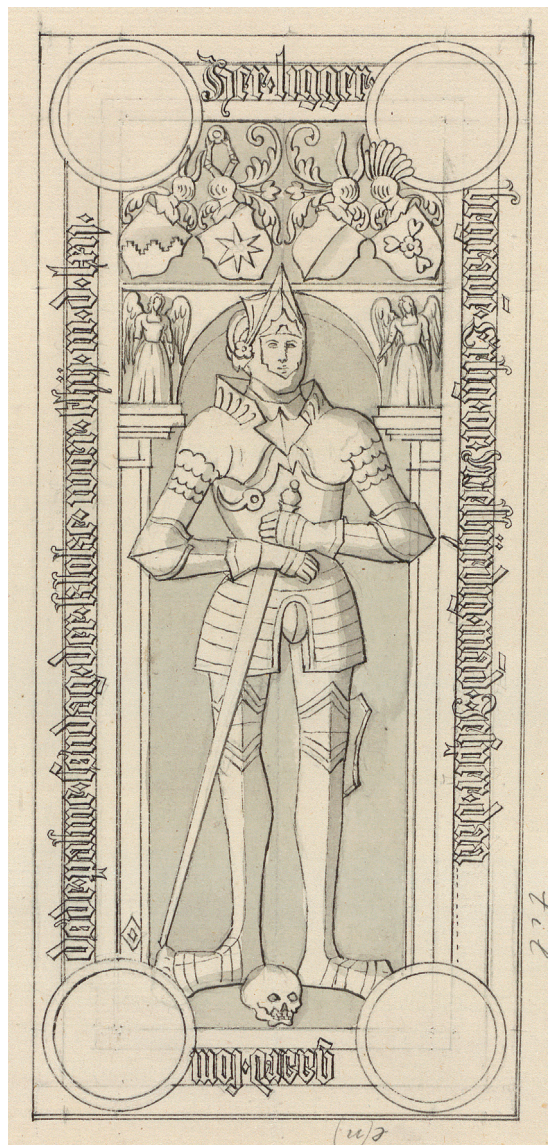

Fig. 43. Gravsten nr. 4, 1562, over Jesper Daa (s. 5806). Tegnet af Søren Abildgaard, 1762. – Gravestone no. 4, 1562, for Jesper Daa. Illustration by Søren Abildgaard, 1762.

Fig. 44. Gravsten nr. 5, over Karl Nielsen Kock, 1645 (s. 5807). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Gravestone no. 5, for Karl Nielsen Kock, 1645.

Jean Henri Huguëtan d'Odyck og hustru Maurice Margarethe d'Odycks gravkapel, indrettet før 1745 i nordkapellet (jf. s. 5786). Kapellet er omtalt første gang i præsteindberetningen fra 1755, hvor det karakteriseres som en 'meget proper' begravelse. Det var oprindeligt åbent ind mod koret, hvor et gravgitter var opsat (jf. ndf.).⁴⁸ Kapellet blev ikke benyttet af ægteparrets efterkommere, ejerne af Gyldensteen i perioden 1749–1802. Selvom kirkeejer Constance Gyldensteen i det tidlige 1800-tal arbejdede på at opkøbe og nedlægge adelige gravkapper i egnens kirker (jf. ndf.), så hun nødigt, at d'Odycks gravkapel blev rømmet, og 1813 anmodede Constance Gyldensteen, 'ikke af familiestolthed', men ud af respekt for Jean Henri Huguëtan d'Odyck og hans velgørelse over for hende selv og hendes slægt, om, at kapellet kunne bevares.⁴⁸ Det blev herefter afsondret fra kirken med en mur, og den nuværende dør i kapellets østvæg blev etableret. Både grevinden og hendes ægtemand blev siden begravet der (jf. ndf.).

Begravelser: Grevinde Maurice Margarethe d'Odyck, †1745; Grev Jean Henri Huguëtan d'Odyck, †1749; Constance Henriette Friederiche, grevinde af Gyldensteen, begr. 25. juni 1828; lensgreve Andreas Erik Henrik Ernst Bernstorff-Gyldensteen, begr. 13. okt. 1837.

Gravgitter (fig. 45), o. 1745, af smedejern. Gitteret består af to fløje, hver med et højt postament udført som symmetriske planteornamenter under det dekorative gitterværk. Over fløjene er en rundbuegavl af bladværksvolutter omkring en central medaljon udført som en laurbærkrans med spejlmonogrammet »GS« for Gyldensteen. Efter gravkapellet blev adskilt fra kirkerummet, blev gitteret flyttet til den nye dør i kapellets nordvæg (jf. ovf.).²⁹

Kister. 1) (Jf. fig. 47), o. 1745, over Maurice Margarethe, f. grevinde af Nassau og friherreinde af Odyck (Odijk), †28. dec. 1745, 75 år gammel.

Sort marmor med grå årer, 259×118 cm, 97 cm høj. En barokformet sarkofag, der på hovedenden er udsmykket med slægten Nassau-LaLecqs kronede våben.⁶¹ På låget er personalia hugget i fordybet kursiv: »Her huiler/ den i Livet/ Fordum/ Høy og Velbaarne Frue/ Frue/ MAURICE MARGARETHE/ Fød Grevinde af Nassau/ og Friherre-inde af Odyck/ Hans Høy-Grevelig/ Excellences/ Høy og Velbaarne/ Herr JOHAN HENRICH/ Greve af Gyldensteen &c/ Hans Højst Elskte Gemahl,/ Døed/ i Hendes Alders 75de Aar/ udi Kiøbenhavn/ den 28de Decemb. 1745.« Opstillet i kapellets nordøstlige hjørne.

2) (Jf. fig. 47), o. 1749, over Johan Henrich (Jean Henri) Huguëtan d'Odyck, greve af Gyldensteen, † 14. juni 1749 i København, 96 år gammel.

Sort marmor med grå årer, 259×118 cm, 97 cm høj. En barokformet sarkofag som nr. 1, men med Gyldensteens våbenskjold på hovedenden. Personalia er anført med kursiv på låget: »Her huiler/ Den i Livet/ Fordum/ Høy og velbaarne Herre/ Herr/ JOHAN HENRICH/ greve af/ GYLDENSTEEN/ Friherre af Odyck (Odijk, Nederlandene/ Herre til Cronsborg (Kronsburg, Holstein)/ Ridder/ Hans Kongelig Majestæts/ til Danmark og Norge &c. &c./ Højstbetroede/ Geheime Conferents-Raad/ samt Envoye Extraordinaire til de Neder-Rhinske/ og Westphalske Kredser./ døed/ i Hans Alders 96de Aar, udi Kiøbenhavn den 14de Juny/ 1749.« Opstillet i kapellets nordvestlige hjørne.

3) (Jf. fig. 46), o. 1828, fru Constance Henriette Friederiche, grevinde af Gyldensteen, født komtesse Knuth, *18 dec. 1772, †9. juni 1828.

En barokformet kiste, 214×70/99 cm, 112 cm høj, betrukket med gyldent fløjl med sorte tresser. Langsiderne har tre bæregreb og kortenderne et enkelt, alle monteret i rosetmedaljoner. Låget fæstnes med blomsterformede skruer. På låget en oval kisteplade af sølv, 40×35 cm, med indskrift

i kursiv: »Herunder hvile/de jordiske Levninger/ af hendes høigrevelige Naade/ Frue Constance Henriette Friederikke/ Grevinde af Gyldensteen/ født Comtesse Knuth/ født den 17de December 1772/ død den 9de Juni 1828.« Opstillet i kapellets sydvestlige hjørne.

Fig. 45. Gravgitter, o. 1745 (s. 5808). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Openwork door to tomb, c. 1745.*

Fig. 46. Den søndre del af Jean Henri Huguetan og Maurice Margarethe d'Odycks gravkapel med kirkeejer Constance Gyldensteens (i baggrunden) og hofjægermester Andreas Erik Henrik Ernst Bernstorff-Gyldensteens kister (s. 5808). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The southern part of Jean Henri Huguetan and Maurice Margarethe d'Odyck's chapel with Constance Gyldensteen's (in the background) and hunting master of the court Andreas Erik Henrik Ernst Bernstorff-Gyldensteen's coffins.*

4) (jf. fig. 46), o. 1837, kammerherre, hofjægermester, lensgreve Andreas Erik Henrik Ernst Bernstorff-Gyldensteen, *26. april 1791, †4. okt. 1837. En barokformet kiste, 220×87/91 cm, 114 cm høj, beklædt med gyldent fløjl. På lågets langsider er ovale kisteplader. Den ene er helt rustent, mens den anden bærer versalindskriften: »Kammerherre/ hofjægermester Lehnsgreve/ Andreas Erik Henrik Ernst/ Bernstorff-Gyldensteen/ ridder af Dannebrog og/ Dannebrogssridder/ F. 26. april 1791 †4. oktober 1837« I kapellets sydøstlige hjørne.

Sandagergårds †gravkapel, indrettet 1590 i det dertil opførte kapel syd for koret. De ældste oplysninger om kapellet stammer fra biskop Jacob

Madsen, der samme år, som kapellet blev opført, beretter, at »Jørgen Henrickszøn til Sandager« og tre af fru Birgitte Rønnows og Henning Qvitzows børn lå begravet i kirken. Førstnævnte må henvise til Jørgen Henningsen Qvitzow, der ejede Sandagergård 1502-44, og hvis kiste sammen med de tre nævnte børns altså må være overflyttet til familiens ny gravkapel. Endvidere er det nævnt på Henning Jørgensen Qvitzows gravsten (jf. ndf.), at hans og Birgitte Rønnows børn 1593 lod farens lig føre fra Helligåndskirken i København og sætte i deres mors begravelse.

Kapellet omtales i præsteindberetningen 1755 som tilhørende generalmajor Hans Henrik von Grambow, ligesom det oplyses, at hans hustru og

Fig. 47. Jean Henri Huguetans og Maurice Margarethe d'Odycks gravkapel med ægteparrets sarkofager (s. 5808). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The chapel of Jean Henri Huguetan and Maurice Margarethe d'Odyck with the married couple's sarcophagi.*

hendes to børn var begravet der (jf. ndf.).³⁶ Kapellet blev benyttet sidste gang 1793 ved Conrad von der Brinckens begravelse, og hans enke, Henriette Margrethe von der Brincken, gav afkald på det 1806.⁴⁸ Det var ryddet 1812 og kisterne begravet på kirkegården.¹¹ Forud herfor havde man 1810 overvejet at omdanne kapellet til et ligkapel.¹⁷

Begravelse: Jørgen Henningsen Qvitzow, †for 10. aug. 1544 og overflyttet til kapellet 1590;⁴ tre af Birgitte Rønnow og Henning Qvitzows børn, overflyttet til kapellet 1590;⁴ Birgitte Rønnow, †2. aug. 1590;⁶² Henning Qvitzow; †1569 og overflyttet til kapellet 1593; Jørgen Qvitzow, begr. 15. febr. 1599;⁶³ Margrethe Catharina Hoppe, †8. nov. 1731; Junker Friedrich Windtz, †tidlig 1700-tal;³⁶ Margreta Christiana Windtz, †tidlig 1700-tal;³⁶ generalmajor Hans Henrik von Grambow til Sandagergård, begr. 7. april 1758;⁶⁴ generalmajor Conrad von der Brincken, begr. 29. maj 1793.⁶⁵

Gravsten, (fig. 48), 1596, over Henningivs Qvitzovivs Georgii (Henning Jørgensen Qvitzow), †25. okt. 1569, 56 år gammel, og hustru Birgitta Rønnow. Sat af sønnen, Jørgen Qvitzow 1596.

Sort kalksten, 230×126 cm. Figursten med fremstilling af afdøde i fuld figur. Henning Qvitzow er iklædt rustning og støtter med venstre hånd sit sværd, der hviler på jorden mellem hans ben. I højre hånd holder han en stridshammer. Han har langt fuldskæg og kortklippet hår, og hans hjelm står ved venstre fod. Birgitta Rønnow er iklædt gulvlang kjole og et enkelin ud over en pibekrave. Hun står med hænderne lagt over livet. Parret står under en dobbeltarkade, der bæres af kannelerede, joniske pilastre og en midtkonsol udformet som et englehoved. I arkadens svikler er sat våbenskjolde for Qvitzow og Rønnow, som modsvares i stenens nedre hjørner af Gøye

Fig. 48. Gravsten, 1596, over Henning Qvitzow og hustru Birgitte Rønnow (s. 5811). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Gravestone, 1596, for Henning Qvitzow and wife Birgitte Rønnow.*

og Krabbes våbener. Over midtkonsollen er en solskive med »Jahve« skrevet på hebræisk. I tekstfeltet under de to figurer er en latinsk indskrift: »Henningivs Qvitzovivs Georgii regni Dan(ici) cancell(arii) F(ilius)/ Henningii Nepos Iohannis P(ro)nepos Matthiæ abnepos d(omi)n(u)s/ de Sandager, Rørbeck, Lyckesholm, Qvitzovisholm, & Falle/ qvi a(nn)o ætatis 56 a(nn)o Chr(ist) i 1569 die 25 oct(obris) Hafniæ obiit Cvi(us)/ fvn(us) in templo divi sp(i)r(i)t(us) sepelit(ur) Inde a(nno) Chr(ist)i 93 in patria(m)/ liberor(um) svasv revocat(ur), Tvmmvlog(ue) hoc in qvo/ Birgitta Rønno (secund)a ei(us) vxor req(ui)escit, die 2 sep(tembris)/ inivngit(ur). Morit(ur) hec Lyckesholm, a(nn)o ætat(is): 59/ me(nsi)s 1 & die(rum) 22 a(nn)o Chr(ist)i 90, d(i)e 2 avgvst(i) Qvor(um) ani-/mæ in ma(n)v Dei svnt. Georgi(us) qvitzo d(e) Sand(ager) in memor(iam)/ parentvm, M(onumentum) H(oc) P(oni) C(uravit) d(i)e 15. sept(embris) A(nn)o 1596«. (Henning Qvitzow, søn af Jørgen Danmarks riges kansler, sønnesøn af Henning, oldebarn af Jes, tipoldebarn af Mattis, herre til Sandager, Rørbæk, Lykkesholm, Qvitzovsholm og Falle, død i København i en alder af 56 år den 25. oktober 1569, hvis lig blev begravet i Helligåndskirken og derfra i 93 efter hans børns opfordring kaldt hjem og 2. september nedlagt i denne grav, hvor Birgitte Rønnow, hans anden hustru, hviler. Hun døde på Lykkesholm i en alder af 59 år, 1 måned og 22 dage, 2. august. Deres sjæle er i Guds hånd. Jørgen Qvitzow til Sandager, deres arving, lod dette monument opsætte til minde om sine forældre 15. september 1596).

Stenen står med rester af en delvis, formentlig oprindelig, bemaling i primært rødt og grønt. Indskriften er opmalet med gult, og hen over arkaden ses et malet årstal, »1718«. Stenen er omtalt 1755 som enten opstillet eller lagt i det søndre gravkapel.

Kirkegårdsmonumenter. 1) 1821, over Isabelle Sophie Lund, født v. Schøller, *1. nov. 1801, †26. nov. 1821.

Lys sandsten, 135 cm høj. En stele med topgavl, hvori der på forsiden er indsat en nu forvitret marmormedaljon udhugget som en laurbærladskrans. Personalìa er indhugget på stelens bagside i versaler og kursiv, mens der på forsiden er et mindevers i versaler: »Ungdoms, uskylds fromheds ædle gave/ak kun altfor ædel for vor jord/ segned her, men hist i Himlens have/ spiret der lilien til evig flor«. Opstillet øst for koret.

*2) Tidlig 1800-tal, over Karen Johansdatter, *176(1), †29. nov. 18(..). Et gravtræ af eg, der nu er i Nordfyns Museum, Bogense (inv.nr. A 9639),

Fig. 49. C. Chr. Andersens tegning af Henning Qvitzows og Birgitte Rønnows gravsten (s. 5811), 1880. – *C. Chr. Andersen's illustration of Henning Qvitzow and Birgitte Rønnow's gravestone, 1880.*

og som ikke med sikkerhed kan knyttes til Nørre Sandager Kirke.

3) (Jf. fig. 50), 1837, over Kirstine Petersen, *23 sept. 1810 paa Joens Hovedgaard i Sielland, †8. marts 1839 paa Jerstrup. Lys sandsten, 98 cm højt. I en rektangulær ramme af sandsten kronet af et marmorkors er indsat en marmortavle, hvorpå personalia er anført med versaler. Monumentet krones af et kraftigt marmorkors. Sydvestligt på kirkegården.

4) (Jf. fig. 51), 1844, over Christian Sophus Theodor Krarup, *18. dec. 1841, † 28. jun. 1844.

Støbejern, 82 cm højt (den synlige del). Et tredobbelt liljekors med tilsvarende blade udgående fra korsskæringen.⁶⁶ Personalialia i rødmaledede relieversaler. På kirkegården vest for tårnet.

5) 1845, over Leopold August Damm, *24. dec. 1800 i »Apenraade« (Aabenraa), †25. nov. 1845 på Gyldensteen.

Støbejernskors som nr. 4; 108 cm højt. Indskrift i versaler. Henstillet på tårnets klokkestovværk.

6) (Jf. fig. 51), 1852, over Mathias Wilhelm Krarup, *20. marts 1848, †29. jan. 1852. Støbejern, 82 cm højt (den synlige del over jorden). Et kors som nr. 4 med personalia i relieversaler opmalet med rødt; på bagsiden: »Fred med dit støv«. På kirkegården vest for tårnet.

7) (Jf. fig. 59), 1852, over madam Mette Trolle, født Larsen, ejerinde af Barløsegård, *1773, †18. jan. 1852, og dattersønnen Peter Lauritz Christian Larsen, *2. marts 1850, †4. april 1852 på Barløsegård. Rød sandsten, 174 cm høj. En stele med indfældet marmortavle. Personalialia i versaler afsluttet af »Kjerligheden lyser himlens/ fred/ over barns og oldings hvilested«. Sydvestligt på kirkegården.

8) (Fig. 53-54), 1863, over Sidsel Hjæres Datter, *1787 i Uggerslev †4. nov. 1863, 39 år gammel.

Fyr, 83 cm højt. Kalkformet med personalialia i sort fraktur på hvid bund. Over indskriften er der med guld malet en natsværmer, et symbol på sjælen, og under den et ildfad samt på foden en urne.

Fig. 50. Kirkegårdsmonumenter nr. 7 og 3. Over Mette Trolle, †1852, og Peter Lauritz Christian Larsen, †1852 (til venstre, s. 5814) samt over Kirstine Petersen, †1837 (til højre, s. 5814). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Churchyard monuments no. 7 and 3. For Mette Trolle, †1852, and Peter Lauritz Christian Larsen, †1852 (left), and Kirstine Petersen, †1837 (right).*

Fig. 51. Kirkegårdsmonumenter nr. 6 og 4. Støbejernskors sat 1852 over Mathias Wilhelm Krarup (til venstre) og 1844 over Christian Spohus Theodor Krarup (til højre) (s. 5814). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Churchyard monuments no. 6 and 4. Cast-iron crosses erected in 1852 for Mathias Wilhelm Krarup (left) and in 1844 for Christian Spohus Theodor Krarup (right).

På bagsiden er et mindevers anført med kursiv: »O Gud, jeg da med Sjælefred/ Vil dig min Aand Befale./ Du vilde selv ved Gravens Bred/ Mit matte Sind ()usvale/ Du skjenkte Kraft o(g) Mod i Dødens Strid/ Og gjorde Timen Lys og Blid/ Min Gud! m(in) Trøst, min Fader«. Omkring verset er der med guld malet en natsværmer, et krydset kors og anker og på foden en urne. Hensat på tårnets klokkestokværk.

Fællesmonument over faldne soldater i krigen 1864 (fig. 52), o. 1864, over 19 soldater, der »Døde i Fædrelandets Tjeneste paa Gyldensteens Lazareth 1864«: Hans Henrik Jepsen, 21. regiment; Rasmus Andersen, 9. regiment; Peder Pedersen, 20. regiment; Rasmus Knudsen, 19. regiment; Peter Hansen Bull, 21. regiment; Ole Marenzen, 21. regiment; S. Werner, 9. regiment; Niels Jensen, 9. regiment; Jens Peter Jversen, 17. regiment; Jacob Nielsen, 4. regiment; Jens Rasmussen Tofte, 19. regiment; Jens Lauritsen, 13. regiment; Lars Hansen, 19. regiment; Peter Hans Petersen, »1. Fæst cp«; Niels Anton Jespersen, »Sygevt.«; Jens Mor-

Fig. 52. Fællesmonument over faldne soldater i krigen 1864 (s. 5815). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Monument to the fallen soldiers of the Second Schleswig War.

Fig. 53-54. For og bagside af kirkegårdsmonument nr. 8. Gravtræ over Sidsel Hjæresdatter, 1863. (s. 5814). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Front and back of churchyard monument no. 8. Wooden monument for Sidsel Hjæresdatter, 1863.*

tensen, 13. regiment; Hans Jørgensen, 13. regiment; Jens Nielsen, 13. regiment og Peder Johansen, 2. dragonsregiment.

Sandsten, 255 cm høj. Stele med indsat marmortavle, 80×44/47 cm, hvorpå de faldnes navne er malet med sort antikva på lysegrå bund. Under

tavlen er monteret et relief af en egebladskrans og over den syv stjerner. I soklen er indsat et marmorrelief, 32×50 cm, forestillende et sværd, en sabel, en hjelm, en kanon, en trompet, en tromme og en hob kanonkugler på en baggrund af faner. I kirkegårdens sydvestlige hjørne.

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder anvendt i beskrivelsen af Uggerslev Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Odense Amt i almindelighed jf. også s. 52-54 samt 56-59. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933- er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Odense Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Rigsarkivet i Odense* (RAO). *Bispearkivet*. Visitatsprotokol 1588-1896 (*Bispeark.* Visitatsprot.) – Synsforretninger og andre indberetninger 1631-1703 (med uddrag af regnskaber 1631-35), 1718-35 (*Bispeark.* *Synsforretn.*) – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-81, 1882-98 (*Bispeark.* *Synsforretn.* over kirker og præstegårde). *Odense Amtsprovsti*. Korrespondance ang. Lunde, Skam og Skovby Herreder 1819-21 (*Provstiark.* Korresp. ang. Lund, Skam og Skovby Hrd.). *Lunde, Skam og Skovby herreders provsti*. Korrespondance ang. Bjerger og Åsum Herreder 1812-14 (*Provstiark.* Korresp. Bjerger og Åsum Hrd.) – Synsprotokol 1844-1922 (*Provstiark.* *Synsprot.* 1844-1922) – Kirkesyn 1929-49 (*Provstiark.* Kirkesyn). *Bogense provstiarkiv*. Synsprotokol 1904-2000 (*Provstiark.* *Synsprot.* 1904-2000). *Gyldensteens Godsarkiv*. Grevskabets kirker 1699-1918 (*Gyldensteens godsark.* Grevskabets kirker) – Sager vedr. kirkerne 1803-1907 *Gyldensteens godsark.* Vedr. kirkerne).

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (Kallske saml. 377. 4°).

Nationalmuseet (NM). *Indberetninger*. Chr. Axel Jensen o. 1911 (generelt); Mogens Larsen 1973 (døbefont); Kurt Viggo Nielsen 1974 (døbefont); Jens Johansen 1978 (fontelæg); Tycho Clemmensen 1987 (gravsten); Torben Holst 2000 (klingpung); Susanne Trudsø 2005 (gravminder); Karsten Larsen 2010 (prædikestol); Karin Vestergaard Kristiansen 2017 (generelt).

Tegninger og opmålinger. *NM*. Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen 1967 (snit); Ebbe Lehn Petersen 1996 (snit gennem kor, snit gennem kor og sydkapel).

Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af boreprøver fra Nørre Sandager Kirke*, Odense Amt, NNU rapport nr. 67, Nationalmuseet 2019 (Hylleberg Eriksen 2019).

Historisk indledning ved David Burmeister, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Martin Wangsgaard Jürgensen, inventar og gravminder ved David Burmeister, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Kilde-læsning ved Kathrine Faust Larsen, Bjørn Westerbeeck Dahl, Kristoffer Christensen, Cecilie Bønnelycke, Lukas Svane Nielsen, Andreas Broby Åberg-Jensen og

Svend Clausen. Oversættelser ved Patrick Marsden (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet april 2020.

¹ *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Riges Breve fra Middelalderen*. Udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1894-1939 (*Repert*), 4, 2, nr. 593 (26. juni 1385).

² *Repert* (note 1), 4, 5, nr. 162 (5. marts 1394).

³ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524-26«, *Danske Magazin*, 4. rk., II, 1873, 51.

⁴ Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens Visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 282-83.

⁵ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*. Udgivet af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955, III (1689-1719), 191-92.

⁶ RAO. *Provstiark.* *Synsforretn.* 1904-2000.

⁷ *Repert.* (note 1), nr. 8278 (uden dato, 1496). Sognepræstens navn kendes kun delvist (»Mich... sson«). Anneksforholdet er bl.a. nævnt i Biskop Jacob Madsens indledende liste over Skovby Herreds kirker; *Rasmussen og Riising 1995* (note 4), 263.

⁸ *Danske Kirkelove I-III*. Udg. af Holger Fr. Rørdam, Kbh. 1883-89, II, 145, nr. 198 (21. aug. 1570).

⁹ RAO. *Bispeark.* *Synsforretn.* over kirker og præstegårde.

¹⁰ RAO *Bispeark.* *Synsforretn.*

¹¹ RAO. *Provstiark.* Korresp. Bjerger og Åsum Hrd.

¹² NM. *Korrespondancearkivet* samt meddelelse om Stiftsovrighedens bevilling af et lån i *Fyens Stiftsbog* 2004, 215.

¹³ RAO. *Bispeark.* *Synsforretn.*; RAO. *Gyldensteens Godsark.* Vedr. kirkerne.

¹⁴ Arbejdsbeskrivelse ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen (1996) i NM. *Korrespondancearkivet*.

¹⁵ RAO. *Provstiark.* Korresp. ang. Lunde, Skam og Skovby Hrd.

¹⁶ Grundplan ved arkitekt Knud Lehn Petersen (1947). NM. *Antikvarisk-Topografisk Arkiv*.

¹⁷ RAO. *Gyldensteens Godsark.* Vedr. kirkerne.

¹⁸ RAO. *Bispeark* Visitatsprot.

¹⁹ RAO. *Provstiark.* Kirkesyn.

²⁰ RAO. *Provstiark.* *Synsprot.* 1844-1922.

²¹ *Hylleberg Eriksen 2019*. Seks prøver fra korets tagværk blev udtaget og undersøgt; heraf var to boret igennem splintved, og alle seks prøver kunne dateres. Yngste bevarede årring er dannet 1458 (provenr. 41510029). Efter tillæg af årringe i det ikke fuldstændige splintved kan det beregnes, at træet er fældet o. 1468.

²² Arbejdsbeskrivelse (1967) i NM. *Korrespondancearkivet*.

²³ Arbejdsbeskrivelse ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen (1980) i NM. *Korrespondancearkivet*.

²⁴ Før det nuværende glasmaleri blev indsat, var der

overvejelser om andre alternativer. 1885 ønskede præsten østvinduet omdannet til en cirkelåbning med et kors udformet i gult glas. 1889 fik provsten mulighed for at købe et »smukt glasmaleri af Christus« i København for 125 kr. Hverken dette eller den første idé fandt dog nogensinde vej til kirken. RAO. *Bispeark.* Synsforretn. over kirker og præstegårde.

²⁵ NM. Indb. ved Karsten Larsen (2010).

²⁶ NM. Indb. ved Bent Jacobsen (1992).

²⁷ RAK. *Danske Kancelli, 1. departement.* Brevbøger 1816. sag 1465.

²⁸ C. F. Engelstoft, *Kirkerne i Fyens Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog)*. Begyndt 1853. Manuskript i NM, 99.

²⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (o. 1911).

³⁰ NM. *Korrespondancearkivet*. Anskaffelsen er omtalt i Nørre Sandagers kirkeblad april 1981.

³¹ KB. *Kallske Saml.* 377 4° og L. S. Vedel-Simonsen *Samlinger til den fynske herregaard Elvedgaards historie* 4, Odense 1846, 64. På altertavlens bagside anfører en seddel, at altertavlen blev opsat i kirken 6. august 1702.

³² Biskop Engelstoft (jf. note 28) nævner således 1860, at Særslevtavlen kommer fra Nørre Sandager. I nyere tid er dette også blevet foreslået af Sven Rask, »Grevinde Gyldensteen og kirkerne«, *Sletten. Årsskrift for nordfynsk lokal- og kulturhistorie* 1995, 25. Rask pegede på sammenfaldet mellem, at Constance Gyldensteen havde fjernet altertavlen i Nørre Sandager og i Særslev havde ladet en gammel altertavle fjerne, kun for at opsætte en, der blot var lidt yngre. En seddel på Særslevtavlens bagside oplyser, at altertavlen er skænket af »Ehrenschildt Ettatsradt«. Kobles dette med oplysningen fra præsteindberetningen 1755, at etatsråd Martin Conrad Biermann von Ehrenschild lod opsætte 'smukt udarbej-

dede' altertavler i begge sine kirker, dvs. Nørre Sandager og Guldbjerg, samt med det forhold at altertavlen i Særslev Kirke svarer nøje til Guldbjerg Kirkes, er det hævet over enhver tvivl, at Særslevtavlen stammer fra Nørre Sandager Kirke.

³³ NM. *Korrespondancearkivet*.

³⁴ If. oplysning af barnebarnet, lensgreve Frants Erich Bernstorff-Gyldensteen i NM. *Korrespondancearkivet*. J.nr. 89/27.

³⁵ Sammenlign kompositionen med Adriaen Millaerts kobberstik efter Peter Paul Rubens maleri fra 1620, F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish Engravings, Etchings and Woodcuts, c. 1450-1700*, Amsterdam 1949 ff nr. 8. En ældre vurdering af billedet formodede, at der var tale om et spansk eller italiensk forlæg; jf. NM. *Korrespondancearkivet*. J.nr. 89/27.

³⁶ KB. *Kallske Saml.* 377 4°.

³⁷ Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølv smedemærker for 1870*, Kbh. 1979-82, II, nr. 4152.

³⁸ DK *Svendborg*, 1423.

³⁹ Ifølge en afskrift af M. Mackeprang efter »Dokument til skøde af 24. marts 1696« i NM (Danmarks Kirker). Dokumentet relaterer sig til baron Ehrenschildts erhvervelse af kirken 24. marts 1696 (jf. note 5).

⁴⁰ RAO. *Provstiark.* Synsforretn. 1904-2000; NM. Indb. ved Mogens Larsen (1973).

⁴¹ NM. Indb. ved Jens Johansen (1978).

⁴² Poul Halkjær Kristensen, *Danske tinmærker*, København 1983, 14. Ingen af de kandestøbere, Halkjær Kristensen har dokumenteret, passer med både initialer og lavsoptagelsesåret, 1668.

⁴³ Prædikestolen fra 1648 blev anskaffet til Guldbjerg Kirke på et tidspunkt efter 1755, hvor kirken ifølge præsteindberetningen endnu havde en prædikestol fra 1590. KB. *Kallske Saml.* 377 4°.

⁴⁴ NM. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen (2017).

⁴⁵ RAO. *Gyldensteens godsark.* Vedr. kirkerne; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (o. 1911).

⁴⁶ NM. Indb. ved Torben Holst (2000).

⁴⁷ RAO. *Gyldensteen godsark.* Grevskabets kirker. Det formodedes i Marcussen & Søns forslag til istandsættelse 1977, at orglet blev udført af H. F. Oppenhagen, Rudkøbing (NM. *Korrespondancearkivet*).

⁴⁸ RAO. *Gyldensteens Godsarkiv.* Grevskabets kirker.

⁴⁹ Givetvis Principal 4 fod og Fløjte 4 fod, idet synet 1877 bemærkede, at navnlig disse to registre bør 'indsættes af ny'. RAO. *Bispeark.* Synsforretn. over kirker og præstegårde. Piberne bærer J.A. Demants karakteristika; jf. Den Danske Orgelregistrant.

⁵⁰ Marcussen & Søns tilbud af 14. april 1977. Yderligere oplysninger om kirkens orgel findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁵¹ Giveren var far til menighedsrådsformand Bente Bernstorff-Gyldensteen; jf. Henning Thalund, *Fynske Kirkeskibe (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, bd. 27)*, Svendborg 1989, 62.

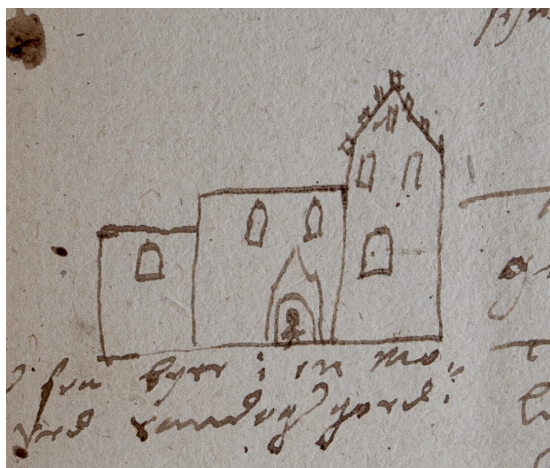

Fig. 55. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's book of visitations, 1588-1604.*

⁵² Fritz Ulldal, *Danmarks middelalderlige kirkeklokker*, København 1906, 222 og 227 nr. 12.

⁵³ KB. *Kallske Saml.* 377 4°. Svend Larsen »Sandagergaard«, *Danske Herregårde* 9, 280 anfører, at den gik i arv til børnene Jørgen, Christian (†1587), Frederik, Eiler og Anne, mens deres søster Dorothea Qvitzow ikke er nævnt. Biskop Jacob Madsen anfører 1590 blot Jørgen Qvitzow som ejer af Sandagergård; *Rasmussen og Riising 1995* (note 4), 282–83.

⁵⁴ Torkild Hinrichsen, *Corpus der »romanischen« Grabsteine Dänemarks*, I–XIII. Dissertation 1978. Udg. som ms., Hamborg 1988 (eks. i NM, Afdeling for Oldtid & Middelalder), V, kat. nr. 1719.

⁵⁵ Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Gravsten*, Kbh. 1951–53, II, kat.nr. 177.

⁵⁶ A. Heise, »Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16de Aarhundrede«, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 2, 6 (1891), 46, note 1.

⁵⁷ *Jensen 1951-53* (note 55), II, kat.nr. 212.

⁵⁸ *Jensen 1951-53* (note 55), I, 148.

⁵⁹ *Jensen 1951-53* (note 55), I, 262, II, nr. 536.

⁶⁰ Gravstenens nu udslidte personalia blev afskrevet af Chr. Axel Jensen; NM. *Beretningsarkivet*.

⁶¹ Maurice Margaretha erhvervede 1708 landstedet

Odijk efter sin forgældede fætter, Maurits Lodewijk van Nassau-Lalecq, og dermed også titlen af friherreinde af Odijk. Når gravskriften imidlertid anfører, at hun var født til denne titel, skyldes det, at hendes far, Willem Adriaan van Nassau-Odijk, også førte den og regnedes for herre over Odijk, selvom titlen formelt set tilhørte hans bror, Maurits. Raymond Uppelschoten, »De heerlijkheid Odijk als erfgoed van de Beverweerdse Nassaus«, *Het Kromme-Rijngebied. Tijdschrift van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'* 2011, 45, 4, 10–11.

⁶² *Rasmussen og Riising 1995* (note 4), 282–83 (begravet mandag efter første søndag efter påske).

⁶³ Biskop Jacob Madsen nævner begravelsen, men ikke at den fandt sted i gravkapellet; *Rasmussen og Riising 1995* (note 4), 282–83.

⁶⁴ RAO. *Pastoratsarkiv*. Enesteminiesterialbog 1712–85, 185 (»sat udi hans Begravelse i Sandager Kirke«).

⁶⁵ RAO. *Pastoratsarkiv*. Enesteminiesterialbog 1786–1805, 72 (»indsat i sin Familie Begravelse i Sandager Kirke«).

⁶⁶ Korstypen er repræsenteret i Aase Faye, *Danske Støbejernskors*. Bearbejdet og udgivet af Jan Faye, Kbh. 1988, kat nr. 147–50.

NØRRE SANDAGER CHURCH

Nørre Sandager is mentioned for the first time in 1385. After this, the village regularly appears in the written sources, and the church is indirectly mentioned for the first time in 1394. Like all the other churches in the district, Nørre Sandager paid 15 marks in 'land help' in 1524–26. In 1590, there were 18 tithe payers in the parish, which at that time, as now, included the two manors of Gyldensteen (previously called Enggård) and Sandagergård.

Even though the church was erected at Sandagergård and resembles a manor church, it was owned by the Crown after the Reformation and when it was sold in 1696 this was not to the owner of Sandagergård but of Gyldensteen, Martin Conrad Biermann von Ehrenschild. Gyldensteen owned the church until it became *freehold* in 1924.

Nørre Sandager was an independent parish until at least 1496. It was probably as a result of a review of the church's finances following the Reformation in 1536, that Nørre Sandager became a chapel of ease to Guldbjerg. In 1570, there was still a vicarage near the church, although this was in very poor condition. The chapel of ease status lasted until Nørre Sandager became part of the Grindløse-Klinte-Nørre Sandager Benefice in 1970.

Building. The church is a Romanesque building constructed of complete and split fieldstones on top of a granite plinth, which was subsequently expanded a number of times in brick. The construction sequence can be determined with some certainty. First, in the Late Middle Ages, vaulting was probably built into the church, and after this

the chancel was demolished and replaced with a new one. A tower was erected in the west, whilst a now-demolished porch was constructed at the south door of the church. After the Middle Ages, two chapels were added to the chancel: the south chapel in 1590 and the north chapel around 1745. Finally, a porch was added to the west of the tower at the beginning of the 19th century.

Furnishings. The only medieval item inside the church is the bell from 1492, which was cast in Flensburg by Peter Hansen. The altar candlesticks were acquired around 1575. Apart from this, the church's oldest furnishings include a font lid from 1668, Hamburg goldsmith Jürgen Richel's chalice, and a font carved in wood depicting John the Baptist, whilst a *pulpit was most likely donated in 1648 by the owners of the manors of the parish, Sandagergård and Gyldensteen. The chalice and probably also the font were donated by church owner Martin Conrad Biermann von Ehrenschild of Gyldensteen, who also donated an *altarpiece c. 1702, which is attributed to Michael Tuisch (cf. below).

The 19th century is very well represented inside the church. The organ was built in 1804 by Caspar Worm, Engum, and is still as it was originally arranged. In 1821-22, the church owner Constance Gyldensteen had the building extensively renovated and refurbished, which included the replacement of the pulpit, pews, Communion table and †confessional, as well as a chair for local aristocracy. The initial steps in this direction had, however, already been taken in 1809, when the Countess – without having been granted permission – had Michael Tuisch's * altarpiece transferred to Særslev Church, so †the Communion table subsequently stood without decoration. When the restoration had been completed, the church was praised 'as an example to be followed and a tastefully restored church', if only the female owner would also fulfil her promise to acquire a new altarpiece. However, this did not happen and

it was not until the 1860s that a cross was placed on the Communion table (†altarpiece no. 2). In 1939, a new altarpiece was acquired, which was used until Ebbe Lehn Petersen's refurbishment of the chancel in 1997-98.

The furnishings follow a colour scheme associated with Ebbe Lehn Petersen's 1997 refurbishment of the chancel, with the Communion table in gold and red, and altar rail with a matching red wool cover. The other main items are painted light grey with gilded details from architect Axel Jacobsen's major restoration of 1929, which was added to by Ebbe Lehn Petersen's 1980 restoration.

Sepulchral monuments. The church has quite a few antiquarian burial monuments, the earliest of which is a Romanesque gravestone, which is walled into the south chapel. Many of the sepulchral monuments are associated with the parish's two manors, Gyldensteen and Sandagergård. This applies to the gravestone (no. 3), which Jørgen Qvitzow and Eline Gøye had the "Odense sculptor" produce in 1544, as well as the gravestone for Jesper Daa of Gyldensteen (no. 4) from 1562. The owners of both manors also have sepulchral chapels inside the church. Jean Henri Huguetan d'Odyck and his wife Maurice Margrethe d'Odyck of Gyldensteen's sepulchral chapel from c. 1745 is still housed in the north chapel, but is now separated from the rest of the church. Sandagergård's sepulchral chapel from c. 1590 in the south chapel was demolished in 1806-12. The memorial plaque from this, for parents Henning Qvitzow and Birgitte Rønnow, which Jørgen Qvitzow of Sandagergård had carved in 1596, is preserved. In the churchyard is also the grave of the Bernstorff-Gyldensten family, as well as a monument to soldiers who died at the manor's temporary hospital during the war in 1864. Three cast-iron crosses and a wooden monument dating to the mid-19th century are also preserved.